

Sociologija prostora i planiranje u Sloveniji na pragu informacijskoga društva

Zdravko Mlinar

Slovenska akademija znanosti i umjetnosti, Ljubljana, Slovenija

SAŽETAK Autor se usredotočuje na socio-prostorne aspekte društvenih promjena te na mogućnosti njihova (anticipacijskog) prepoznavanja i usmjeravanja u kontekstu informatizacije i globalizacije. Osnovno je pitanje kako ovladati sve većom kompleksnošću s kakvom se sučeljuju i različito odgovaraju idiosinkrazijske i nomotetičke društvene znanosti. Autor podrobnije izlaže različite pristupe i nalaze na kojima utemeljuje objedinjenu raščlambu društvenoga života na svim razinama teritorijalne organizacije društva kao zajedničko, subdisciplinarno područje – sociologiju prostora. Tumačenja o kraju »velikih priča«, što bi značile i svršetak regularnosti, predvidljivosti i planiranja, razumljive su kao rezultat sve veće kompleksnosti, kakvu je ipak moguće objašnjavati s motrišta dugoročnih procesa individualizacije i globalizacije te »granicama rasta« koji se nastavljaju i u lokalnom i u globalnom prostoru.

Tehnologija prestiže mentalitet i praksu planiranja: dolazi do mentalne zarobljenosti u »teritorijalnu klopku«. Značaj se prostora s motrišta dostupnosti (kao prepreke, upora-otpora, odmaka) smanjuje: istodobno pak prostora sve više nedostaje pa se stoga povećava njegov značaj kao »kontejnera«. Nasuprot logici fizičkoga prostora (građenog okoliša), u virtualnom prostoru više ne vrijedi model igre s ništetnom svotom (*zero sum game*): primjena informacije ne znači i njezinu iskoristivost i, sukladno tome, više – u načelu – ne postoji isključivost između korisnika. Globalno komuniciranje (mobilnost) ne znači više samo po sebi negaciju užih teritorijalnih identiteta: ono također može biti izazov i osnova za njihovo izraženije potvrđivanje. Nadalje, domosredišnjost (domocentričnost) pojavljuje se istodobno s težnjom k posvudašnjosti, što se tipično izražava u umreženom radu na daljinu u kući (telerad) i ulogama interneta i mobilnih telefona.

Izložene opće ideje autor ilustrativno povezuje s brojnim pokušajima u praksi prostornoga i urbanističkog planiranja u Sloveniji i u svijetu.

Ključne riječi: sociologija prostora, planiranje, složenost, predvidljivost, tehnologija, informatizacija, virtualno, domocentričnost, posvudašnjost (sveprisutnost)

Primljeno: 5. listopada 2004.

Prihvaćeno: 10. studenoga 2004.

1. Društveno-prostorne promjene, sociologija i planiranje

1.1. Kompleksnost i interdisciplinarnost u znanostima o prostoru

O 25. obljetnici Interdisciplinarnoga postdiplomskog studija urbanističkoga i prostornog planiranja na Univerzi v Ljubljani postavio sam u svezi s interdisciplinarnošću još temeljnije pitanje, kako uopće svladavati veliku kompleksnost kojom se bavimo u sveobasižućem prostoru. Tada zabilježeno nije gubilo nego, pače, dobivalo na značaju i aktualnosti. Zato iz tadašnjega teksta navodim sljedeće: »Nije slučajno što je upravo na području prostornoga i urbanističkoga planiranja, čak prije tri desetljeća, prevladala spoznaja o potrebi interdisciplinarnosti studija, iako se i danas na ljubljanskoj Univerzi uglavnom održava ukalupljenost u pojedinačna predmetna područja. Već sama činjenica da je prostor po svojoj naravi sveobuhvatan, zahtijevala je sadržajnu uključivost što je premašivala ijedno pojedinačno disciplinarno područje.

Ustanovljenje Interdisciplinarnoga postdiplomskog studija urbanističkoga i prostornog planiranja značilo je sadržajno proširenje i obogaćenje te poziv na cjelovitije propitivanje i usmjeravanje društveno-prostornih promjena u Sloveniji. Pritom pak je, nažalost, prevladala 'adicirajuća logika' ('logika zbrajanja') što je vodila više k dodavanju, k multidisciplinarnosti nego k interdisciplinarnosti. Interdisciplinarnost se ne može uspostaviti stanovitom pûkom odlukom, niti samo u sferi obrazovanja. Možemo je postići jedino postupno i temeljem zajedničkog istraživanja, koje – u međunarodnom mjerilu – jamči razvoj nomotetičkih i ideografskih znanosti.

Pošto se pak – uz opisano proširivanje – povećanjem kompleksnosti nisu mijenjale i sistematizacija i sinteza, nije se u većim razmjerima ni moglo utjecati na smanjivanje stupnja arbitarnosti u 'planiranju'« (Mlinar, *Objave*, 5/1998: 21).

I autori drugih priloga bavili su se pitanjem interdisciplinarnosti, koju se još nije uzimalo dovoljno u obzir. Prof. Andrej Pogačnik je, primjerice, zabilježio: »Unatoč prisezanju na interdisciplinarnost i sveobuhvatno integralno planiranje, danas, 25 godina kasnije, stanje nije znatno bolje od onoga ranih sedamdesetih godina. Fakulteti sa snažnom akademskom tradicijom veliku 'pozornost pridaju sebi', pa u međufakultetskim i međuinstitutskim projektima nerado sudjeluju ekonomija, pravo, sociologija, arhitektura« (Pogačnik, 1998.: 27).

Već je iz navedenoga razvidno kako danas nije moguće samo opetovati jednake tvrdnje, nego treba produbiti analizu i razumijevanje uzroka zašto nema znatnijeg napretka u željenom smjeru. Pritom se, naime, ne možemo zadržati samo na razini odnosa institucija i ponašanja (isključenosti) pojedinačnih aktera, jer je u biti riječ o neriješenima epistemologijskim pitanjima, što se tiču upletenih »znanosti o prostoru« uopće, te o sličnosti i razlikama među njima samima, odnosno između njih i planiranja.¹

¹ Prof. Radomir Lukić je u svojim ranim radovima prikazivao sociologiju kao »opću i poopćujuću društvenu znanost«, koja obuhvaća svo društveno zbivanje u svima vremenskim

Prostor nas – slično vremenu – svojom svudašnjom uključenosti (inkluzivnost) dovodi u nepriliku, jer zahtijeva cjelovitu, holističku obradu, kako bismo uvažavali svu kompleksnost u (ali sve više, također, izvan) granicama teritorijalnih jedinica. Prividno se tome moguće približavati dodavanjem, gomilanjem, agregiranjem pojedinačnosti. Ali sociologijski zahtjev, već od Durkheima naovamo, ne dopušta izjednačavanje (prostornoga) agregata i skupine (sustava). Osobno sam jednim od prvih sociologijskih postulata prihvatio da skupina ili zajednica nije tek puki zbroj pojedinaca, nego nešto više: $SKUP. \neq \sum (i_1 + i_2 + i_3 \dots + i_n)$. Agregiranje pojedinačnosti u određenom gradu prilično često prihvaća varljivo uvjerenje kako je time obuhvaćen, također, grad kao cjelina,² ali se pritom ne uvažuje međusobne povezanosti i ovisnosti pojedinih dijelova unutar i izvan granica grada, ne uvažava se stvarne strukture društvene moći itd., o čemu ovisi provedba svovrsnih planskih ciljeva. Planiranje bez provedbe približuje se, pak, vlastitoj negaciji.

Prema tome, nedostaje jasna osviještenost o različitosti »logike gomila, mreža i sustava«, o čemu je u nas već pisao Jan Makarovič (Mlinar, 1995.). Ne prevladamo li to ni u spoznajnom procesu, ne možemo očekivati kako ćemo s »planskim« posezanjem u prostor izbjeći različite nepredviđene i neželjene posljedice. Neočekivane, nepredviđene i neželjene posljedice različitih javnih odnosno kolektivnih intervencija već su iz doba uoči Drugoga svjetskog rata (Merton, 1936.) predmetom sociologijskoga istraživanja (također, Gantar, 1993.). Što se više širi i jača međusobna povezanost i ovisnost u fizičkomu i u virtualnom prostoru, to je manja predvidljivost i ovladivost fragmentarno zahvaćenim dijelom zbilje, što ga propitujemo samoga za sebe, ili samo kao sastavnicu određena prostornog agregata.

Prostorno te urbanističko planiranje i oblikovanje uvelike se oslanjaju na tradiciju idiografski usmjerenih znanstvenih disciplina i struka, poput arhitekture, geografije, etnografije, historiografije (primjerice, povijesti umjetnosti u svezi sa zaštitom spomenika) i dr. Pritom stalno ostaju pitanja o odnosu dijela i cjeline, o razlikama i (ne)povezanosti arhitekture pojedinačnoga objekta i urbanizma grada kao cjeline, ili o tome kako spomenička zaštita napreduje od početnoga uzimanja u obzir samo pojedinačnih spomenika ka cjelovitu obuhvatu stare gradske jezgre, naprimjer grada Kopra (o tome su vođene rasprave u urbanističkim radionicama

---

razdobljima. Dakle, svojom obuhvatnošću slična je povijesti, koja se pak razlikuje po tome što je potonja usmjerena u prvome redu na pojedinačnosti, zbog čega je »opća i singularizirajuća«. Suglasnost o tome nije postignuta (naprimjer, na savjetovanju o suradnji humanističkih znanosti, što ga je još 1969. organizirao časopis *Anthropos*). No, to je upozorenje o razlikama koje također neposrednije dotiču različite načine bavljenja pojavama i promjenama u prostoru, primjerice o razlikama između sociologije i geografije, sociologije i arhitekture te povijesti umjetnosti, urbanizma i dr.

² U praksi, primjerice u izradi godišnjih ili višegodišnjih programa i planova pojedinih općina, prevladava jednostavno nizanje, nabranje pojedinih objekata po utvrđenim područjima nadležnosti (adaptacija škole u ..., asfaltiranje ceste u ..., itd.).

obalnih gradova, što ih je organizirala Lučka Ažman Momirski, s prinosima Danijele Tomšič, Mirjam Požeš i drugih).

Uvažavanje veće složenosti, naravno, zahtijeva i snažnije interdisciplinarno sudjelovanje. U tom je smislu već Judith R. Blau ispitala kontekst i sadržaj suradnje arhitekture i sociologije (Blau, 1991.). Ta je suradnja još teža kada su posrijedi pojedinačne građevine: u takvim su primjerima psiholozi – s obzirom na njihovu kliničku i pragmatičnu tradiciju – bolje »opremljeni« da mogu savjetovati arhitekta. Ako je, pak, riječ o složenijim okolnostima i ako budući korisnici nisu poznati, onda arhitekti i sociolozi imaju o dosta čemu razgovarati.³ To potvrđuje dijalog odnosno intervju Dušice Seferagić s V. B. Mušičem (Seferagić, Mušič, 1987.). Iz objavljena razgovora proizlazi kako sintezu ne zahtijeva samo (doduše pretpostavljena) sociologija, jer i arhitektura – upozoruje Mušič – uključuje i povezuje vrlo različite elemente u jedinstvenu cjelinu.

Riječ je zapravo o različitim usmjerenjima. Sociolog pritom nastoji otkriti pravilnosti što vrijede za što raznovrsnije slučajeve odnosno situacije; arhitekt, pak, iz velike složenosti selektivno uključuje najvažnije činjenice i spoznaje na temelju kojih oblikuje prijedlog optimalnog rješenja u konkretnom slučaju.

Iskustvo prvih godina vlastitoga sociološkog djelovanja mogu sažeti na osjetljivost i (ne)razumijevanje za opće i konkretno. Iako smo mi sociolozi u šezdesetim godinama odbacili apstraktan shematizam historijskoga materijalizma, koji se postavljao kao nešto univerzalno i unaprijed dano, nekako izvan našega vremena i prostora, prvi su radovi iz (opće) sociologije bili ipak pretežito »prazni«, pa nisu omogućivali nastavljanja i uporabu u praksi. Postupno su se, sukladno većoj podjeli sociologije i temeljem empirijskih istraživanja, gomilale brojne neposredno i posredno uporabljive spoznaje za kakve nije bilo očekivanoga zanimanja u praksi. Pozornost im se pridavalo ponajprije samo kada bi se odnosile na izričite, imenovane subjekte, ulice, naselja itd. Najznačajnije spoznaje pojedinačnih istraživanja izražene općenitijom formulacijom, ostajale su bez odziva.

Tako sam nakon određenog vremena došao do spoznaje da općenitost može prikrivati u sebi dva posve oprečna značenja. Općenito može biti izraz neznanja, nepoznavanja konkretnih odnosa, ali može biti i rezultat sinteze, kakva u najzgušnutijem obliku izražava spoznaju šireg značenja, što ga usko obrazovani sudionici ne prepoznaju i ne uvažuju.

Kao što je već pokazala rasprava u međunarodnom mjerilu, primjerice o izvješću Gulbenkianove komisije, što je imalo vrlo snažan odjek (Wallerstein, 2000.), ili

³ O tome Blau (1991.: 37-38), dalje, utvrđuje kako arhitekti i sociolozi uopće još nisu imali dovoljno dodira da bi se na toj podlozi postiglo skupno razumijevanje i međusobno poštovanje. Sociologija potiče studente da problematiziraju sve što se drži samorazumljivim, da budu skeptični. Od arhitekata se, pak, očekuje konkretne prijedloge, uređenja, rješenja.

kada se već prije u sociologiji raspravljalo o odnosu univerzalizacije i podomaćenja, indigenizacije (Albrow, King, 1996.), unaprijed moramo računati na dijalog i na suradnju nomotetički i idiosinkrastički usmjerenih istraživanja (disciplina). To znači pridati pozornost, kako jedinstvenom kao univerzalnome, tako individualnom kao globalnom. I u tom nas pogledu zbiljnost stalno izaziva vratiti se odveć paušalno odbačenoj dijalektici jedinstvenosti i sukobljavanja suprotnosti.

Pod tim zornim kutom pokazuje nam se također dugoročno usmjerenje rasprave o interdisciplinarnosti, slično kao kada je riječ o presizanju sektorske organizacije društvenoga života ili funkcionalizmu (*coning*) u urbanizmu. Imamo posla s određenim segmentima, homogeniziranim blokovima, kategorijama, uz pomoć kojih lakše ovladavamo kompleksnošću, kako u znanosti (spoznajnom procesu), tako u obrazovanju, upravljanju i planiranju. U tome, ipak, jamačno zaostajemo za sve većom diverzifikacijom (raznolikošću) društvenoga života. I unaprijed određen krug disciplina uključenih u Interdisciplinarni postdiplomski studij urbanističkoga i prostornog planiranja, ni izdaleka ne doseže raznovrsnost životnih okolnosti, kakve zahtijevaju jedinstvene kombinacije znanja za različite aktere u fizičkom i virtualnom prostoru. To pak znači da će ubuduće i u studiju biti nužnom sve veća individualizacija. U tome slovenska sveučilišta već dulje od pola stoljeća zaostaju za mogućnostima odabira i individualizacijom studija kakve nude američka sveučilišta.

1.2. O nekim činjenicama i dvajbama na putu do sociologije prostora⁴

Već su potkraj pedesetih godina prošloga stoljeća društveno-politički odnosi dopustili toliko snošljivosti spram objektiviziranoga, znanstvenoga proučavanja društvenih promjena da se sociologija mogla vratiti na Ljubljansko sveučilište. Tu se – nasuprot »historijskome materijalizmu« (ali i stanja prije Drugoga svjetskog rata) – nije više ograničavala samo na teoriju (ideologiju), nego se s velikom revnošću latila iskustvenih istraživanja. Među prvima su bila i istraživanja promjena i problema u gradu i u seoskome prostoru, proučavanja s motrišta lokalne demokracije, provođenja slobodnog vremena, stambene politike, druženja žitelja stambenih naselja, njihove preferencije glede načina stanovanja, njihove povezanosti odnosno identifikacije s mjesnom zajednicom (gradskom četvrti), namjene i iskorištavanja zelenih površina, stanovanja u samačkim radničkim domovima, proturječna neravnomjerna razvoja općina i dr. Time što sam imao priliku sudjelovati u stvaranju (programa) prvih socioloških institucija (Inštitut za sociologiju in filozofiju, 1959. godine, Oddelek za sociologiju na Filozofski fakulteti, 1960., Slovensko sociološko društvo, 1965., kasnije i Fakulteta za sociologiju, politične vede in novinarstvo i druge), bilo mi je prepušteno odlučivanje o profiliranju svoga užega predmetnog područja. Na volju su mi bili različiti primjeri u međunarodnomu

⁴ Na ovome mjestu neću izlagati detaljniji pregled izvedenih istraživanja i drugih aktivnosti širega kruga suradnika, što bi zahtijevalo posebnu studiju.

mjerilu. Najpotvrđenije su bile urbana i ruralna sociologija; potom se javila i sociologija naselja (*Siedlungssoziologie*), socijalna ekologija, agrarna sociologija, regionalna istraživanja i dr.

Glede dugoročnih razvojnih trendova priklonio sam se tumačenju da se grad i selo zbližuju i da će dihotomna obrada – tako što je riječ o dvama kvalitativno različitim svjetovima – biti uvijek manje primjerena. Utemeljenijom se činila »teorija kontinuuma«. Tako sam se odlučio za zajedničko, jedinstveno proučavanje društvenoga života u svim tipovima naselja u sklopu proširena subdisciplinarnog područja što sam ga nazvao »sociologijom lokalnih zajednica«. ⁵ Ona je kao jedna od tzv. posebnih sociologija tri desetljeća nastupala, kako u pedagoškom tako u istraživačkom radu; sve dok nisam na Fakulteti za sociologiju, politične vede in novinarstvo (FSPN), umjesto nje, uveo predmet »Sociologija prostora« (*Prostorska sociologija**) i istraživačko područje odredio u okrilju »Centra za prostorsku sociologiju«. Time sam pokušao postići teorijski utemeljeno dugoročno usmjerenje. Istodobno sam bio svjestan da praksa zahtijeva i uže i specifičnije problemske obrade. Šira utemeljenost predmetnoga područja ne znači nekakav nadomjestak užih. Prostorne varijable bile su izričito ili implicitno zastupljene i u obradama poljoprivrede i seoskog prostora na »Katedri za agrarno ekonomiko, ruralno sociologiju in razvoj podeželja« Odjela za agronomiju Biotehnološke fakultete od 1980. godine; kasnije i u predmetu Ruralna sociologija na istome Fakultetu (s tim u svezi vidi, naprimjer, Barbič, 1990. i Barbič, 1991.). Na FSPN / Fakulteti za društvene vede pak su kolegiji usredotočeni također na specifičnija predmetna ili tematska područja, poput Sociologije urbanizma i arhitekture (Gantar, Hočevar), Sociologije stanovanja (Mandič), Ekologije svagdašnjega života (Kos), i dr.

Interdisciplinarni postdiplomski studij urbanističkoga i prostornog planiranja bio je nov izazov za uključivanje sociologije, u prvome redu, s prostornog motrišta. ⁶ Ipak je u sedamdesetim godinama (nakon poznatih događaja 1968. u Francuskoj, Italiji i drugdje) s osobitom oštrinom istupao radikalni neomarksizam, u okviru kojega se ponajprije realizirala »neprostorna urbana sociologija« (primjerice, Manuel Castells: *La question urbaine*, 1972.). »Pokušaje pridavanja pozornosti prostoru otklanjali su kao teorijski i politički neprihvatljivu diverziju na središnju pro-

⁵ Sociologija (lokalnih zajednica) je postala također jedan od matičnih predmeta po ustanovljenju (dodiplomskoga, kasnije i postdiplomskoga) studija pejzažnog (krajobraznog) planiranja u Ljubljani. »Sociologiju sela« uveli su, pak, na Višji (danas Visoki) agronomski šoli v Mariboru (Mlinar, 1971.). S prilagođenim programom smo gradivo toga predmetnoga područja uključili i u predmetnik Višje (danas Visoke) šole za socialno delo (vidi, primjerice, Mlinar, 1974.).

* U hrvatskom sociologijskom pojmovniku za engleski termin *spatial sociology* udomačen je naziv *sociologija prostora*, jer doslovan prijevod odnosno sintagme *prostorna sociologija* ili *prostorska sociologija* smisljeno nisu prihvatljive (op. prevoditelja).

⁶ Uže, specijaliziranije gradivo imao je postdiplomski studij »Stanovanje« na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gdje sam sudjelovao s odabranima sociologijskim temama (Mlinar, 1979.).

blematiku, što je tvori analiza klasa, klasne svijesti i klasne borbe. Prostorno bi se, u marksizmu, pojavljivalo samo kao nekakva sporedna podrobnost i površinski odraz temeljnih društvenih proizvodnih odnosa u prostorno apstrahiranim zakonima kretanja» (Mlinar, 1990.: 7).

I u nas smo imali snažnu težnju kritičkom razobličavanju ideologije u urbanizmu i arhitekturi (Rotar, 1981., 1985.; Jakhel, 1979. tematski broj *Časopisa za kritiko znanosti* 33/34; Gantar, ur. 1979. s naslovom »Prilozi materijalističkoj teoriji grada i urbanoga«). Unatoč tome, obuhvat prostora je ipak bio očit. U Sloveniji smo se većinom bliskije povezivali s urbanističkom praksom nego marksistički usmjereni sociolozi na zapadu, koji su se više frontalno distancirali od vlastitoga, kapitalističkog društva.⁷

Prostornu dimenziju nisam u sociologijskom istraživanju pokušao afirmirati zato što bih time preuzeo pretpostavke bilo *geografskoga* bilo *arhitektonskoga determinizma*. Prvoga se, s obzirom na općenitost i povijesni odmak, nije moglo konkretno, operativno uključiti u prostorno i urbanističko planiranje, pa je tako ostajao postrani. Drugi pak je, već u međunarodnom mjerilu, naletjeo na kritiku glede pretjeranih očekivanja kako bi se različitim uređenjem prostora moglo utjecati na odnose među ljudima u njihovu prebivališnom odnosno životnom okružju (Broady, 1968.).

Pritom sam, prije svega, nastojao ustanoviti koliko je različit stvarni utjecaj prostorne udaljenosti, primjerice na prijateljske, susjedske i srodničke dodire ljudi u stambenom naselju, kako s obzirom na način (gustoću, raspored) naseljenosti odnosno gradnje, tako glede različitih kategorija stanovnika i razdoblja boravka u četvrti (Mlinar, 1964.; Mlinar, Kavčič et al., 1965.).⁸ Temeljem međunarodnih i vlastitih istraživanja, naprimjer u Velenju, približavali smo se realnijoj i podrobnijoj predodžbi o stupnju prostorne određenosti društvenoga života.

Danas se čini važnim – poglavito s motrišta urbanističkoga djelovanja – što smo tako načinili prijelaz od apriorizma (pretpostavka) na provjeravanje. Doduše, brojne se pretpostavke o odnosima prostora i društvenog života u urbanizmu, i nakon više desetljeća, zadržava bez pokušaja provjere, svejedno odnose li se na značaj prostora kao sredstva za postizanje određenih ciljeva, ili se radi o (paušalnim) pretpostavkama o tome što ljudi žele, odnosno »što je za njih dobro« (prim-

⁷ Jedna od tema što smo ih javno raspravljali sociolozi i urbanisti (arhitekti) bile su primjericice »divlje gradnje«; o tome smo objavili brojne priloge u *Teoriji in praksi*, 5-6/1990.; dapače, Marjan Cerar je o toj temi – pod mojim mentorstvom – izradio prvi magistarski rad na Interdisciplinarnom postdiplomskom studiju urbanističkoga i prostornog planiranja (1975.).

⁸ Važan uvid omogućilo nam je znamenito istraživanje triju socijalnih psihologa koji su proučili neformalno druženje studenata-veterana glede dva tipa naseljenosti: riječ je o djelu što su ga Festinger, Schachter i Back objavili pod naslovom *Social Pressures in Informal Groups* (1950.). No, pritom smo poštivali činjenicu da se radilo o homogenoj skupini i da je zato utjecaj prostora bio izrazitiji.

jerice, više druženja sa stanovnicima u susjedstvu).⁹ Unošenjem brojnih pitanja u upitnike *Slovensko javno mnjenje* i vlastitim istraživanjima – u Centru za istraživanje lokalnih zajednica i radnih organizacija, odnosno kasnijega Centra za sociologiju prostora – stjecali smo uvid u stavove stanovnika Slovenije o nekima temeljnim dvojbama u »uređivanju prostora« i teritorijalne organizacije na svim razinama (vidi također Kos, 2004.). Ustanovljene preferencije, pak, bile su katkada u potpunom raskoraku sa službenom politikom i/ili s važećim planskim usmjerenjem (uzmimo preferencije stanovnika spram načina naseljavanja, uz opću težnju za njezinom većom raspršenošću, a navlastito stanovanja u obiteljskoj kući s vrtom; veoma spornih pitanja o agrarnom maksimumu i dr.).

Dakle, u kontekstu u kakvome smo, kao sociolozi, smatrali profesionalnom i moralnom dužnošću otkrivati činjenično stanje što su ga prekrivali ideologija i »normativni idealizam«, nismo bili pripremljeni odreći se razotkrivanja »neželjenoga«. Zato je dolazilo i do razilaženja s planerima, koji su bili više akcijski usmjereni. Sociologu je, naime, često temeljna pobuda spoznavanje i otkivanje nepoznatoga, prikriivenog. Nastao je, dakle, »kratak spoj«, što je izazvao prijekor da sociolozi zavode javnost, prikazujući težnje što su objektivno neostvarive. Bliskijom suradnjom mogli bismo takva razmimoilaženja prevladati, ali ne uz odricanje od razotkrivanja neželjenoga nego daljnjim proučavanjem uvjeta njegova premašivanja. Istodobno bismo morali bolje razjasniti kako u toj suradnji uvažavati različitu ulogu što je imaju vrednote i činjenice u sociologiji odnosno prostornim znanostima, od one što je imaju u planiranju (o tome također Reade, 1983.).

S teorijskog motrišta uporanj su mi bila i razmatranja što ih je u svojim radovima iznio – danas najpoznatiji – sociolog Anthony Giddens, koji je, uz ostalo, zapisao: »Na prvi pogled ništa nije banalnije i nepoučnije od tvrdnje da se društvena djelatnost odvija u vremenu i prostoru. Pa ipak ni prostor ni vrijeme nisu bili uvršteni u središte društvene teorije, uobičajeno ih više raščlanjuju kao 'okružja', u kojima se odvija društvena djelatnost..., a ne sastavnicom njezina pojavljivanja« (1979.: 202). Pritom se radilo o uzajamnim utjecajima sociologije i geografije – vjerojatno više u međunarodnom mjerilu nego u nas. Geografi vole naglašavati (kao Wood, 2001.) kako su se ugledni društveni znanstvenici, poput Giddensa, odupirali »obnovljenoj« geografiji. Ali, prije toga je i u geografiji šezdesetih i sedamdesetih godina prevladavao pozitivistički smjer, što je podvrgnut kritici radi zapostavljanja čovjeka kao svjesno djelujućeg aktera u prostoru.¹⁰

⁹ Kao najzorniji primjer još ću jednom navesti »rješenje« što su ga uveli projektanti u višekatnicama u Njemačkoj tako što se dizalo zaustavljalo samo na svakome drugom katu; time se imalo povećati vjerojatnost susretanja stanara i utjecati na njihovo češće druženje.

¹⁰ Posebnom temom pojavljuje se, pak, pitanje zašto je ostala – koliko mi je poznato – u Sloveniji gotovo posve bez odjeka tzv. »vremenska (časovna) geografija«, što su je razvili Haegerstrand i suradnici, iako bi upravo povezan i sinkroniziran prostorno-vremenski pristup društvenom zbivanju bio najpotrebniji za planiranje. Možda baš zato što se Haegerstrand usredotočio na »prostorno-vremenske putove« (pojedinačnih) aktera, što je odstupalo od prevladavajućeg usmjerenja, odnosno načina proučavanja u geografiji u nas.

U nas su brojni disciplinarni pristupi pridavali osobito veliku pozornost prostoru s motrišta osnovne preraspodjele stanovništva u procesu urbanizacije. Čini se da je pritom bilo i pretjerivanja, jer je tijekom u Sloveniji uglavnom samo slijedilo sukladne promjene u okružjima, koja su bila nekoliko desetljeća ispred nas. S dugoročno-sociološkog motrišta s Teunejem sam već prije tri desetljeća naznačio razvojnu logiku prevladavanja procesa urbanizacije i industrijalizacije i na općenitijoj razini izložio povećavanje raznovrsnosti i njene integracije u prostoru (Teune, Mlinar, 1978.).

Sociolozima su kontakti s arhitektima i urbanistima, doduše, često bili neposrednim izazovom pa smo veću pozornost obratili konkretnim dilemama prostorne organizacije svagdašnjeg življenja. Na poziv Lučke Šarec, koja je proučavala urbanističke kriterije uređivanja stambenih područja, odazvao sam se primjerice sociološkim studijom o toj temi (Mlinar, 1978.). Poticajan je bio i međunarodni susret u organizaciji Urbanističkoga inštituta na kojem su također sudjelovali sociolozi, među kojima poznati francuski sociolog koji se u duljem razdoblju usredotočio na pitanja obitelji i prebivališnog okružja – Chombard de Lauwe (vidi Šarec, ur., 1977.)¹¹. Sudjelovao sam u natječajnoj komisiji za ocjenjivanje prijedloga urbanističkog uređenja novoga stambenog naselja Dolgo Polje u Celju. Nadalje, sudjelovao sam i u Odboru za urbanizam Grada Ljubljane, gdje sam imao priliku spoznati proces odlučivanja iznutra »opažanjem sa sudjelovanjem«. To je važno za razumijevanje kako dolazi do usklađivanja konfliktnih interesa (čemu se napose posvetio Vilibald Premzl 1989. u svojoj doktorskoj disertaciji na Interdisciplinarnom postdiplomskom studiju urbanističkoga i prostornog planiranja). Kada je, naime, već posve prevladala pozornost fizičkim strukturama građenoga okružja, u nas se – također u službenim dokumentima na državnoj ravni – ostavlja po strani brojna pitanja zbiljske (a ne samo normativne) uloge sudionika u procesu odlučivanja, iako su o tome u međunarodnim razmjerima već stečene nebrojene važne spoznaje.¹² Vjerojatno prevladava uvjerenje i varljiva predodžba o tome što uvrstiti u »pravu«, užu strukovnu i produktivnu jezgru planiranja. (Vrlo ograničen pogled na to što pripada u struku ispoljen je, naprimjer, u pripremama stručnih podloga za novi prostorni plan Gradske općine Ljubljana, 2001.; umjesto interdisciplinarnosti, prevladao je osiromašen sadržaj jednoga stručnog područja.) Varljivo se, u pravilu, pokaže tek naknadno, kada se ne uspije provesti plan ili kada nastupe teškoće u važnima konfliktnim situacijama.

Već se od samog početka zapošljavanja sociologa postavljalo neka važna ograničenja uključivanju sociologa.¹³ Osim nekoliko izuzetaka (u kasnijem razdoblju),

¹¹ I osobno sam namjerno poticao i suradnju urbanih sociologa Jugoslavije i Poljske, pri čemu smo na zajedničke susrete pozivali i urbaniste (Mirowski, Mlinar, 1984.).

¹² Primjerice, o trima užim tematskim sklopovima: o onima koji odlučuju, o utjecajima na odlučivanje i o samom tijeku procesa odlučivanja.

¹³ U pitanju su brojna neriješena pitanja, što nadmašuju temu ovoga razmatranja; obradio ih je Drago Kos (2004.) u knjizi *Praktična sociologija*. Razloge otežanu uključivanju i

sociologe se je uključivalo u prostorno i urbanističko planiranje u praksi samo *ad doc*, povremeno i to samo *malobrojni pojedinci*. Svima se u nadležnome ministarstvu čini kako se redovit posao sociologa može jednostavno zamijeniti radnim mjestom – *public relations*, odnosi s javnošću. To pak znači da se sociolozi pojavljuju tek nekako izvana kao povremeni vanjski promatrači, što ne može biti osnovom na kakvoj bi mogli sa svojim spoznajama odmah, aktualno te kritički i realistično posegnuti u srž zbivanja na tome području.¹⁴

Tako otkrivam paradoks! Oni »stručni profili« koje se, barem na dodiplomskoj ravni, osposobi da svoju pozornost usredotoče na (estetsko) oblikovanje vanjskoga izgleda »građevnih struktura«, tvore većinsku stručnu jezgru u procesima odlučivanja; oni, pak, koji bi se imali usredotočiti na razumijevanje i usklađivanje, moderiranje konfliktnih interesa u procesima odlučivanja i na *policy analysis*, ostaju u ulozi *ad hoc* promatrača izvana. To se ne odnosi samo na sociologe, još nismo svjesni ni stručnog profila politologa za *policy analysis*, potencijalnog doprinosna moderatora, niti poznajemo *stakeholdere* (zainteresirane strane) itd. (više o tome u Mlinar, 2004.). Tako postaje razumljivo zašto nastaju blokade u odlučivanju. One općenito često postaju veći problem (višegodišnja kašnjenja) nego sva druga financijska i graditeljsko-tehnička pitanja.

Sukladno tome tvrdim da i nakon više desetljeća nismo postigli veću osviještenost šire (stručne) javnosti o brojnosti već institucionaliziranih subdisciplinarnih sociologijskih područja u kojima su – više ili manje organizirano – akumulirana znanja kakva bi mogla poslužiti također za potrebe prostornoga i urbanističkog planiranja.¹⁵

sudjelovanju sociologije u teoriji i praksi uređivanja prostora sažeto je, uz ostalo, izložio (na str. 7) u sljedećem: nekontinuitetu, nepravodnosti, nerazumljivosti, prevelikim očekivanjima, razlikama u motivaciji (sociolozi – više otkrivanje, planeri – rješavanje problema), nesuglasju o objektu promatranja, niskoj iskorištenosti rezultata, disciplinarnoj kompetitivnosti. Uz to se, naprimjer, dešava da inovativno sociologijsko istraživanje i proširivanje problemskoga polja stalno ugrožava zatečenu rutinu i čini neprihvatljivu smetnju akterima odlučivanja.

¹⁴ I u istraživačkoj se djelatnosti prvi diplomirani sociolog, koji je magistrirao također na Interdisciplinarnom postdiplomskom studiju urbanističkoga i prostornog planiranja, A. Gulič, uistinu lako uključio u kontinuiranu interdisciplinarnu djelatnost u Urbanističkom inštitutu Republike Slovenije.

¹⁵ Samo primjera radi navodim kako Međunarodno sociološko udruženje (ISA) ima 53 sekcije (naziva ih se »istraživačkim odborima«), pri čemu bi se teško reklo da se ijedna od njih – ovako ili onako – ne odnosi na prostornu organizaciju društva a time i na prostorno planiranje. Neke se očevidno bave prostorno-fizičkim strukturama i procesima (naprimjer, stanovanje i građeno okružje, migracije, regionalni i urbani razvoj, međunarodni turizam itd.), druge proučavaju određene kategorije stanovništva (primjerice, sociologija mladeži, djece, treće životne dobi ...) ili područje djelatnosti (sociologija rada, sociologija obrazovanja, sociologija umjetnosti ...) i dr.

Tu nije riječ samo o dodavanju tematskih područja unutar danih teritorijalnih okvira, nego i o istodobnom proučavanju događanja (promjena) na više razina teritorijalne organizacije društva. Što više napreduje tehnologija prometa i komunikacija, to se šire teritorijalne granice međusobne ovisnosti, tako da ni stanovnici ni planeri ne mogu više riješiti brojne probleme ako ne uključuju utjecajne čimbenike i u širem prostoru i na »višim« razinama odlučivanja, primjerice na razini EU. U tom je smislu i sociologija lokalnih zajednica postala preuskim okvirom sociološkog bavljenja događajima u prostoru. Nije riječ samo o tome da bismo dodali još kakvu, naprimjer regionalnu razinu, koju bismo ponovno proučavali pretežito izolirano (onako kako je u ekonomiji institucionalizirana *regional science*), i da bismo slično dodavali još nacionalnu, nadnacionalnu¹⁶ i globalnu ravan. Dosađajući stupanj međusobne povezanosti i ovisnosti zahtijeva – barem idealno uzevši – da *istodobno* uvažavamo sve razine, i to pod vidnim kutom procesa de-hijerarhizacije, uz jačanje dvosmjernih komunikacija i partnerskog sudjelovanja.

Na pragu ulaska u informacijsko društvo u tijeku je intenzivno prožimanje sadržaja negdašnjih »čistih« i međusobno isključivih kategorija, naprimjer grada i seoskog prostora, rada – prebivanja – prometa – rekreacije, (sub)lokalne i svih viših ravni teritorijalne organizacije itd. Zato se, primjereno tome, mora mijenjati i disciplinarni okviri spoznavanja i institucionalne uvjete usmjerivanja društveno-prostornih promjena. Već više desetljeća tvrdim kako se djelovanje sociologa, i u međunarodnim razmjerima, po inerciji još previše zadržava u starim okvirima (naprimjer urbane sociologije). Kada sam već osobno veliku pozornost pridao promjenama što nas vode u globalno informacijsko društvo¹⁷, imao sam više razloga za to, pa sam prestupio ustaljene subdisciplinarni granice – kako ruralne i urbane sociologije tako i sociologije lokalnih zajednica – i uveo područje »sociologija prostora«.

1.3. Na »kraju velikih priča«: kraj regularnosti, predvidivosti i planiranja?

Hubert Blalock (1984.) u svojoj je knjizi *Dilemmas of Social Sciences* (Dvojbe društvenih znanosti) kritički istaknuo nalaz da u društvenim znanostima svemu pridajemo jednaku pozornost, da sve ideje imaju jednaku težinu! Sučelivši se s takvim stanjem u nas, svoju sam zadaću razumio onako kako sam je zapisao pod naslovom *Od slučajnosti k zakonitosti* (Od naključnosti k zakonitosti, Mlinar,

¹⁶ Nešto se slično događa danas kad jednom raspravljaju o »Europi država«, a zatim posebno o »Europi regija« i opet o »Europi državljana«, bez cjelovite predodžbe o dugoročnoj društveno-prostornoj preobrazbi, što je u ijekuu i kakvu sam izlagao u svojim radovima – naprimjer u tekstu *Evolucija teritorialne organizacije družbe na Slovenskem* (Mlinar, ur., 1995.).

¹⁷ Ta sam razmišljanja podrobnije izložio u opsežnijem prilogu »Iz preteklosti za prihodnost v družbi in družboslovju« (*Iz prošlosti za budućnost u društvu i društvenim znanostima*), u povodu četrdesete obljetnice časopisa *Teorija in praksa* (Mlinar, 2004.).

1987: 1416): »Zauzimao sam se, prije svega, za to da u velikoj kompleksnosti prividno slučajnih jednokratnosti u društvenom zbivanju otkrijem mogućnosti njihova pojašnjavanja temeljem što šireg zajedničkog nazivnika, ako je moguće već općom sociologijskom paradigmom društvenoga razvoja ... To znači da su mi najvažnije spoznaje koje naznačuju da je moguće dotad odvojene predmetne (tematske, sektorske, prostorne i dr.) sklopove prevesti na zajedničku teorijsku osnovu, čega inače u svagdašnjem životu, i u društvenim znanstvenim istraživanjima općenito, najčešće nismo ni svjesni.¹⁸ S toga je motrišta posrijedi presizanje alternativno isključujućeg odnosa teorije i empirije. Teorija nije više samodostatna sfera, nego se počinje – upravo otkrivanjem spomenutih kontakata – potvrđivati svojom važnom usmjeravajućom ulogom. Odreden čin (naprimjer otvaranje škole, kao ustanove, svome okruženju, smanjivanje školskog razreda itd.) ne promatramo više samoga po sebi, nego dobiva širi značaj kao sastavnica (pokazatelj) globalnih društvenih razvojnih procesa. U takvu je usmjerenju, dakle, najveći naglasak pridan baš povezivanju najopćenitijega s konkretnim, a ne prvome ili drugome samomu za sebe.«

Poslije svega toga glavno se pitanje, pak, postavlja u kontekstu tzv. *postmodernoga društva*, gdje se srećemo sa »svršetkom velikih priča«, »krajem povijesti«, s razglabanjima kako više nema nikakve regularnosti (pravilnosti), ni ikakvih razvojnih procesa, ikakve predvidivosti, nego da je riječ samo još o neodređenoj (nedokučivoj) preobrazbi (*open ended transformation*) u svima smjerovima. Znači li to i kraj valjanosti moga općeg teorijskoga objašnjenja razvojnih promjena, što sam ga u protekla tri ili četiri desetljeća – između ostalog – izlagao ili uvažavao u najvećem broju svojih djela (vrjednovanih za više okruglih stolova i drugdje¹⁹; više o tome u Mlinar, 2004.)? I, dalje, znači li to, sukladno svemu, i kraj smislenosti rasprave o planiranju?

Zagovornici ideje o postmodernom društvu ili njezini interpretatori (naprimjer, Albrow, 1996.; Gibbins and Reimer, 1999. i drugi) pišu kako u vrijeme našega stupanja u postmoderno društvo ne možemo više računati s pravilnostima kakve smo poznavali primjerice u industrijsko doba kada su svima zbivanjima vladali svojstveni razvojni procesi (industrijalizacija, urbanizacija, institucionalizacija i dr.). U postmodernom kontekstu, pak, više nema linearnoga (pravocrtnog) ili nelinearnog napredovanja k budućnosti. Društveno-prostorne promjene ne možemo više svoditi na nekakav zajednički nazivnik, kojeg bi činio neki nov velik interpretacijski model (*grand narrative*). Više je posrijedi eklektičko miješanje starih i novih elemenata u slijedu posve različitih lokalnih i globalnih odnosa. Pritom se stapaju dosad poznate strukture, a u prvi plan istupaju *osobe kao akteri i njihove*

¹⁸ U motrištu planiranja vidi slična nastojanja Archibugija (2000.).

¹⁹ Vidjeti, primjerice, Stane Saksida, Peter Klinar, Duško Sekulić, Boštjan Markič, Braco Mušič, Ivan Bernik, Zinka Kolarič (*Teorija in praksa*, 11-12/1987.); Duška Knežević-Hočevar, Srna Mandič, Vladimir Braco Mušič, Andrej Kirn in France Vreg (*Teorija in praksa*, 5/1997.).

akcije, što daju pečat *lokalnim posebnostima* u svakoj prilici. U svagdanjem životnom okružju dolazi do izražaja sve veća raznovrsnost, heterogenost, i čak nekakav kaleidoskop životnih stilova pojedinaca i skupina. Računa se da će se pritom *ad hoc* pojavljivati kombinacije različitih elemenata, također u svagdanjem političkom djelovanju, a središnje bi vodstvo gubilo mogućnosti i težnje za prinudna uniformna politička rješenja. Potonje će se razlikovati s obzirom na vodstvo, agendu (raspored), organizaciju i potporu. Istodobno sa sve većom *slobodom odabira životnih stilova* nestaje dosadašnja sigurnost, a na prvo mjesto dolazi *nesigurnost*.

Prethodni je prikaz društvenoznanstveni teorijski izazov, kojega ni praktično usmjerena djelatnost prostornoga planiranja na lokalnoj razini, i u Sloveniji kao cjelini, ne može ostaviti po strani, osobito ima li ambiciju dugoročno usmjeravati prostorni i društveni razvoj. Izloženo nije u proturječju samo s temeljnim pretpostavkama prostornog planiranja, nego i sa sadašnjim ustavnim odnosno normativnim uređenjem države. Pritom ostaju otvorenima pitanja utemeljenosti nekih pojmovnih kategorija, na pr. prostornoga razvoja, što ih prostorno planiranje u općinskom, slovenskom i europskom mjerilu još prihvaća samorazumljivim.

Ipak, kako sam o tome već pisao (Mlinar, 2001.), pritom je uvelike riječ o tome koliko – u sve većoj kompleksnosti prouzročenoj procesom individualizacije i globalizacije (Mlinar, 1994.) – možemo otkrivati dugoročne pravilnosti. Ako i nije u pitanju linearan razvoj odnosno jednostavno napredovanje od nižega k višemu, time još ne niječemo svaku pravilnost općenito. Iako, naprimjer, ekološke granice zaustavljaju dinamiku rasta i širenja u prostoru, to je ipak predvidivo. Eugen Pusić (2003.: 217) u svojoj studiji »Globalne upravne mreže«, u kojoj raščlanjuje promjene i mogućnosti upravljanja u kontekstu globalizacije, utvrđuje na pr. kako još nitko nije opovrgnuo temeljnu logiku argumentacije autora koji su upozorili na »granice rasta« početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Pritom također iznosi brojne teškoće koje se temelje na toj logici, pa i predvidivost određenih promjena u budućnosti.

U nastavku ovoga priloga usredotočit ću se ponajviše na promjene što nastaju temeljem informacijske i komunikacijske tehnologije, ali uz osobito isticanje međusobne uvjetovanosti promjena u fizičkom (geografskom) i virtualnom prostoru.

1.4. Smanjivanje i/ili povećavanje važnosti prostora? Zarobljenost u »teritorijalnu klopku«

U motrištu dugoročnih trendova, što su i danas važni za »uređivanje prostora« u praksi, još je premalo nazočna i izdiferencirana osviještenost o tome kako se – napose u zadnje vrijeme – mijenja značaj prostora. Time se, pak, nesvjesno odričemo i anticipacijske uloge čimbenika planiranja glede predvidivih promjena u budućnosti. Dok se, naime, na jednoj strani, osobito na podlozi nove informacijsko-komunikacijske i transportne tehnologije, smanjuje dosadašnji značaj pro-

stora kao *udaljenosti odnosno prepreke* (upora), istodobno se *povećava nedostatak prostora* a time i njegov značaj kao »*kontejnera*«. Oboje prouzročuje brojne neposredne ili posredne posljedice na prostornu organizaciju življenja ljudi. Ipak, unatoč tako dubokim promjenama u oba značenja, još nismo došli do operacionalizacije u pogledu zadaća planiranja, projektiranja i oblikovanja, što ih se postavlja na osnovi tih promjena.

Promjenjiv se značaj prostora na različite načine izražava, također, u odnosima ljudi (na pr. konfliktima) i u njihovoj svijesti (vrednotama). Nestanak značenja udaljenosti kao prepreke odnosno otpora istodobno znači *gubitak zaštitne uloge* prostora kao samorazumljive datosti, kakvu može preuzeti samo osviješteno i projektirano zauzimanje ljudi a osobito strukovnih i upravnih ustanova. Lokalni, regionalni i nacionalni identiteti (posebnosti) u prošlosti su nastajali prije svega na osnovi ograničene dostupnosti raznovrsnosti prirodnih i ljudskih izvora; uklanjanjem otpora prostora, međutim, povećavaju se mogućnosti izbora i time zaoštrava pitanje odgovornosti sve širega kruga subjekata koji dobivaju u ruke sredstva, kakvima, također, mogu ugrožavati vrednote prirodne i kulturne baštine u prostoru.

Sa sociologijskog bismo motrišta današnju situaciju mogli označiti upravo tvrdnjom kako se na podlozi povećane dostupnosti i povezanosti u prostoru povećava moć širega kruga ljudi koji posežu u prostor, ali ne da bi se razmjerno tome raširilo osviještenost, znanje i osjećaj odgovornosti za vrednote odnosno dobra, na kakva mogu utjecati neposredno ili posredno. To, na jednoj strani, znači ozbiljenje – u međunarodnome mjerilu danas toliko naglašena – usmjerenja na *jačanje moći (empowerment)* svih stanovnika u njihovu svagdašnjemu životnom okružju. Takva, pak, preraspodjela moći znači krizu državocentrično te uskoprofesionalno utemeljena planiranja, koje (ili barem – ako) se uzda ponajprije u represivno-restruktivno provođenje reda u prostoru.²⁰ Ustrajanje na takvim institucionalno i upravno-teritorijalno određenim okvirima planiranja značilo bi da bi nam izmicali sve značajniji utjecaji i čimbenici²¹, što nisu više zbijeni u krug, nego su sve raspršeniji u širem prostoru.

Saša Sedlar je već oko 1970. – što je prikazao A. Pogačnik – pisao: »*Grad danas nije više samo geografski fenomen kompaktne i zaključene strukture. U doba što ga označuju tendencije blagostanja, mobilnosti i slobodnog izbora društvenih kontakata, teritorijalne se granice grada šire i jedva zamjetno stapaju s krajem što ga okružuje. Njegova je funkcija postala šira, regionalna i više društvena nego*

²⁰ Ovdje iznosim samo *empowerment* ljudi na osnovi tehnologije svladavanja prostorne udaljenosti i posezanja u prostor; osim toga valja računati i s ekonomskim, (u)pravno-političkim i drugim osnovama tih promjena.

²¹ U svezi s tim Archibugi (1998.), s motrišta teorije planiranja, postavlja pitanje gdje je granica između procesa planiranja i egzogenih utjecaja različitih »stakeholdera«. Samo to želi zadržati, kako se teoriju planiranja ne bi izjednačilo sa sociologijom.

tebnička« (Sedlar, 1998.: 17). Time se približio sociološkom tumačenju širenja povezivanja u prostoru, što u novije doba čini prijelaz ka umreženu društvu (Castells, 1996.; Hočevar, 2000.).

Budući da danas i u društvu i u društvenim znanostima osviještenost kasni za zbiljskim širenjem međusobnih ovisnosti u prostoru, možemo reći kako je posrijedi nekakva misaona zarobljenost u »teritorijalnu klopku« na nacionalnoj²² i lokalnoj ravni, u teoriji i praksi, a napose u pravnonormativnoj regulativi te u prostomom i urbanističkom planiranju²³. Općenito je riječ o neuvažavanju ili podcjenjivanju mogućih, željenih i neželjenih, *utjecaja iz (sve) većih udaljenosti*. Tradicionalna predodžba o važnosti blizine i teritorijalne zaokruženosti sudara se s novim obrascem – mrežne organizacije društva u geografskom i virtualnom prostoru.

Mentalna zarobljenost u teritorijalnu klopku znakovito se na pr. izražava u tome što u Sloveniji općenito još ostaje nepoznatom i time, naravno, neuzetom u obzir kategorija aktera koju na engleskom nazivaju *stakeholders* (zainteresirane strane, sudionici, op. prev.). Poznamo samo dioničare – *shareholders*, čiji je interes steći što veći dobitak u određenom poduzeću. Dobivaju sve snažniji utjecaj i na lokačijske odluke. Oni, pak, koji mogu ući u postupak odlučivanja *a priori* su *teritorijalno ograničeni*. To znači da su izlučeni ako nisu unutar granica upravno-političke jedinice, te ako su egzistencijalno (često negativno) pogođeni mogućim posljedicama izvjesne odluke. Pritom se zaboravlja da takvo izlučivanje pogođenih iz odlučivanja lako odlučujuće smanjuje mogućnost provedbe, primjenu odluka.

Mentalna se zarobljenost u teritorijalnu klopku očituje i u raspravama o (nacionalnom) identitetu – i u nas i u svijetu²⁴. U pitanju je iluzorno očekivanje kako je i u doba globalizacije moguće kulturni identitet čuvati nekakvim frontalnim isključivanjem utjecaja iz širega svijeta. U vezi s tim sam i u svojoj knjizi (Mlinar, 1992.) odbacio preživjelo poimanje »identiteta kao otoka« i zauzeo se za razumi-

²² Izraz teritorijalna klopka uveo je John Agnew (1994.), kako bi njime upozorio na zastarjelo razumijevanje moderne teritorijalne države, jer njezina teritorijalnost ne znači nužno da je riječ o praksi posvemašnje isključenosti, kakvu joj najčešće pripisujemo. U takvu se klopku ulovila teorija međunarodnih odnosa, koja još previše poima državu kao fiksnu teritorijalnu jedinicu a ne čimbenikom u povijesno promjenjivim okružjima.

²³ S tim u svezi više puta pomišljam kako je, naime, skupina studenata Interdisciplinarnoga postdiplomskog studija urbanističkoga i prostornog planiranja izradila prostorni plan područja Notranje Gorice jednostavno tako što je ekstrapolirala dotadašnji trend rasta naselja, ne uzimajući u obzir potencijalan »vanjski« utjecaj Ljubljane u neposrednoj blizini, što bi mogla – nekom odlukom – u hipu potpuno promijeniti sve odnose.

²⁴ Manuel Castells (1996.), naprimjer, u jednoj od svojih triju knjiga objavljenih devedesetih godina izlaže pojašnjenje identiteta u mrežama. Mrežama pripisuje samo instrumentalnu ulogu i time *de facto* zastaje na konzervativnom poimanju identiteta kao nekakve izlučene enklave odnosno identiteta kao otoka.

jevanje »identiteta kao raskrižja«. Vlastite osebnosti na lokalnoj ili nacionalnoj ravni ne ćemo moći potvrdivati nekakvim frontalnim samoisključivanjem, nego aktivnim i sve selektivnijim povezivanjem. U raspravama o tome u našoj javnosti i u svijetu postoji velika pomutnja.²⁵

1.5. Globalizacija i »iskorijenjeni profesionalizam«

Istodobno s rečenim, imamo posla i s oprečnim. Sve veća otvorenost svijetu može se očitovati i kao »iskorijenjen profesionalizam«. Jacobs i Appleyard (1987.: 115) pišu o tome: »Prečesto projektiramo za nepoznata mjesta i ljude kojima omogućujemo samo malen utjecaj i priznanje. Odvećbrojni projektanti više (bili) su dio univerzalne profesionalne kulture nego dio lokalnih kultura, kojima namjenjujemo vlastite projekte i proizvode. Svoju 'vreću trikova' nosimo diljem svijeta i rasipamo ih gdje se god zaustavimo. Ta fluidna profesionalna kultura ima samo površnu sliku o određenu kraju. Ukorijenjeno je osjetljivija za promjene u profesionalnoj modi i teoriji, nego za lokalne događaje. Općenito premalo proučavamo i previše predlažemo... Vremenska i financijska ograničenja gone nas naprijed, baš kao što nedostaje razumijevanja i beskrajne kulture. Štoviše, mi projektanti često nismo svjesni vlastitih korijena, što na prikriven način utječe na naše preferencije.«

Taj kritičan zapis, doduše, dolazi iz okružja s prilično većom otvorenošću i pokretljivošću negoli je slovensko. Iako je i Slovenija već dulje od pola stoljeća doživljavala da su neki najutjecajniiji projektanti više pratili »univerzalnu profesionalnu kulturu« (profesionalnu modu) u svijetu, nego osebnosti domaćega – nacionalnoga, regionalnog i lokalnog – okružja. Na drugoj strani, pak, većini projektanata u nas bilo je svojstveno da su se djelovanjem pod pritiskom rutinskih zadaća u cjelini previše zatvarali u skućene teritorijalne okvire i premalo poznavali iskustva drugih.

Pošto se povećava pokretljivost studenata i stručnjaka, sve se više izlažemo »tudem utjecaju«. Istodobno to, svakako, znači smanjivanje mogućnosti prevladavajućega utjecaja, kakav je na pr. na naše arhitekture imao Le Corbusier (o tome također Tepina, 1996.) i CIAM. Danas je – sa širom dostupnošću – sve veća raznovrsnost primjera i uzora.²⁶ S uklanjanjem različitih prepreka u okviru EU (kakva je dosad bila tzv. nostrifikacija), nedvosmisleno će se povećati broj »tudih« stručnjaka koji će raditi u Sloveniji. Zamjetljiva je, dakle, potreba stalnog dijaloga lokalnoga i globalnog, do čega sada dolazi, primjerice u okviru europske organizacije mladih arhite-

²⁵ S obzirom na to, važno je razlikovati »stari« i »novi lokalizam« što su u svojim priložima učinili Henry Teune i Raimondo Strassoldo (1990.). Dok je starom lokalizmu svojstvena njegova nerefleksivna isključivost, u novom je razvidno svjesno, namjerno povezivanje sa širim svijetom.

²⁶ Takve primjere i uzore je retrospektivno, u motrištu regionalnih razlika, proučavala, naprimjer, Živa Deu (2001.).

kata na području stanogradnje – EUROPAN (vidi na pr. European Slovenia, Marko Studen, Tadej Glazar i dr. na <http://www.stanovanjskisklad-rs.si/european/>).

Veća otvorenost istodobno donosi veću konkurenciju i veći pritisak (mogućnosti) za specijalizaciju. Robert Potokar sažeo je u svezi s tim iskustva o projektiranju gradnje i opreme knjižnica ovako: »U tuđini za projektiranje knjižnica postoji mnogo specijaliziranih projektantskih poduzeća koja se već godinama bave manje ili više gradnjom knjižnica, dok je u nas stanje posve drukčije. S obzirom na malenost Slovenije i njezinoga tržišta samo su malobrojni biro i arhitekti mogli izvesti više svojih projekata knjižnica. Jednako tako su malobrojni investitori, knjižničari, koji su tijekom života uredili više od jedne nove knjižnice. To praktično znači da se gotovo svaki arhitekt ili knjižničar laća procesa vlastite izvedbe i projektiranja knjižnice prvi put, pa je početnik bez većega prethodnog znanja« (Potokar, 2001.: 84).

Tako se postavljaju brojna pitanja o našoj budućnosti u kontekstu globalizacije. Domaći, »lokalni« stručnjaci već postavljaju pitanja, poput »Što će biti s nama?«. Stupanje drugih u naš prostor znači sve veću konkurenciju, što prate osjećaj ugroženosti i problemi preživljavanja na lokalnoj i nacionalnoj razini.

2. Usmjerivanje društveno-prostorne preobrazbe u kontekstu informatizacije

2.1. Tehnologija prestiže mentalitet i praksu planiranja

Tehnologija i prateće promjene u svagdašnjem življenju ljudi zbivaju se izvanrednom brzinom pa se stalno sučeljujemo s mnoštvom novoga, neiskušanoga i nepoznatog. Podaci o novoj informacijsko-komunikacijskoj tehnologiji i širenju njezine uporabe, na pr. Interneta i mobilnih telefona, zastarijevaju iz godine u godinu, iz mjeseca u mjesec. *Tehnologija prestiže mentalitet ljudi* i dovodi u zabunu i same sudionike takve djelatnosti – kakva je prostorno i urbanističko planiranje – koja ima unaprijed, anticipacijski upozoravati na, i usmjerivati promjene u lokalnomu i širem prostoru. Želimo li se što više približiti novinama, ma gdje se pojavljuju, proučavanje više nije moguće ograničiti samo na određenu jedinicu, kakva je grad, općina ili regija. Poglavitito se u doba Interneta i globalizacije moramo oslanjati na informacije dostupne iz cijeloga svijeta. Bez takva bismo se proširenja morali u znanostima o prostoru i planiranju odreći obrade brojnih pojava, kakve u Sloveniji još nedostatno poznamo.

Opcenito pak još ima prednost ono što je *najzamjetnije*, neposredno *primjetno* ili u cjelini *fizički opipljivo*. Riječ je zapravo o paradoksu, jer su najvažnije promjene u informatizaciji svagdašnjega životnog okružja razmjerno najmanje vidljive i neposredno primjetne. Istodobno se, pak, iz prošlosti nastavlja najveća pozornost arhitekture i urbanizma za prostorno-fizičke strukture građena okružja i vanjski izgled građevina, ulica, trgova i cijelih naselja. Vežanost za te materijalne, razmjerno statične, fiksne strukture može biti jedan od važnijih razloga zašto plani-

ranje – što kritički utvrđuje skupina mladih arhitekata (vidi TAN₁, TAN₂, TAN₃) – zaostaje za promjenama izazvanima informatizacijom, umjesto da ih usmjeruje. Holger Floeting (TAN₃, 1999.: 36), primjerice, tvrdi kako *nevidljivost telematike* uvjetuje njezinu *odsutnost u planskim dokumentima* i postupcima; zato se zaostaje u određivanju cjelovite lokalne politike razvoja na putu u informacijsko društvo. Informatizaciju kao apstraktnu ideju planeri (urbanisti, arhitekti) teško prevode u fizički prostor svagdašnjega životnog okružja (vidi također Drewe, 2000.).

Znakovito je, doduše, da su, također u svezi s informacijskom tehnologijom, na prvome mjestu općenito tehnička pitanja – manje se obrađuje sadržaj različitih načina njezine uporabe, a još manje posljedice što s duljim ili kraćim odmakom slijede. U stručnim ispitivanjima prevladavaju tehničke struke (računalstvo, tehnika, geodezija, arhitektura), a zapostavljeni su društveno-ekonomski sadržaji. U poduzećima što nude informacijske i telekomunikacijske usluge u nas i u svijetu, zaposleni su poglavito tehnički stručnjaci, njihovi su proizvodi izrazito usredotočeni na operativno-tehničke postupke, dok sadržajne i korisničke strane ostaju nerazrađene i neobjašnjene.

Tu jednostranost kritiziraju također drugdje u svijetu. U Njemačkoj (TAN₃, 1999.: 41), naprimjer, naglašavaju kako se ulogu informacijsko-komunikacijske tehnologije ne može sektorski ograničavati; ona nije samo stvar računalskih stručnjaka. Tehnološki utemeljene razvojne programe, kakvi su prevladavali dosad, valja dopuniti bogatijim društvenim sadržajem.

Informatizacija područja, što su neposredno ili posredno povezana sa stambenim okružjem i uređenjem prostora u Sloveniji, odvija se vrlo neravnomjerno. Projektiranje, namjenska uporaba zemljišta, promet nekretninama, upravni poslovi, stanogradnja, savjetodavne djelatnosti, političko odlučivanje i dr. – sve to postaje informacijski dostupnije i transparentnije (vidjeti također Trček, 2003.). Istodobno, pak, projektantske i graditeljske djelatnosti u Sloveniji općenito su još prilično nedostatan ili uopće nisu zastupljene na Internetu. Najbrže se odvija informiranje o prometu nekretnina. Ono ima jasnu profitnu motivaciju, što se odnosi na djelovanje agencija za promet nekretninama i, ne najmanje, podlogu u mnoštvu tražitelja i ponuđača stambenih objekata u sve širem prostoru.

Priličito se nezamjetno radikalno povećava mogućnost odabira što – umjesto prethodne određenosti i datosti – dopušta sve veću individualizaciju odabira mjesta življenja, njegova prostornog uređenja, opreme i uporabe.²⁷ U cijelome život-

²⁷ To nam na veoma dovitljiv način pokazuje rad mladih arhitekata +RAMTV (2002.). Dekleva, Gatto, Gregorič, Sedlak i Stroumpakos u svom su istraživanju uzeli u obzir trend individualizacije stanovanja (*mass-customization*) i istodobno nove mogućnosti što ih nudi nova tehnologija (IKT). Tako su upozorili na mogućnost da budući stanovnici temeljem stručnih podloga i međusobnim dogovaranjem (pogađanjem) uz pomoć Interneta jedinstveno suoblikuju svoj stan i susjedstvo.

nom (reprodukcijском) ciklusu samoga stana, kao i čovjeka (obitelji), s povećavanjem dostupnosti informacija, istodobno se povećava selektivnost s obzirom na njegove potrebe, interese i ukuse te mogućnosti jedinstvenih kombinacija fizičkih i društvenih sastavnica u projektiranju, gradnji i uporabi stambenih prostora. Ipak sve šira dostupnost – kako sam je izložio – istodobno znači izazov i zaoštruje suprotnost sa sve većim vrjednovanjem prirodne i kulturne baštine, što su dosad bile podloge jedinstvenih lokalnih (regionalnih, nacionalnih) identiteta, uz isključivanje različitosti na drugi način.

2.2. O igri s nultim zbrojem te o fizičkom i virtualnom prostoru

Prilično davno sam propitivao (Mlinar, 1989.) kako informacijsko-komunikacijska tehnologija utječe na promjene u prostoru i vremenu te sam izložio četiri dimenzije društvene preobrazbe: 1. prostorno motrište, 2. vremensko motrište, 3. s obzirom na sektorsku organizaciju društva i 4. s obzirom na hijerarhijsku dimenziju društvenog ustroja. Sve je to aktualan obrazac mijenjanja organizacijske kompleksnosti društvene preobrazbe pod utjecajem informacijske i komunikacijske tehnologije. Glede konkretnih okolnosti i uvažavajući potrebe prostornoga i urbanističkog planiranja na lokalnoj ravni, poglavito u motrištu stambenog okružja, pojedine će dimenzije izloženoga modela u daljnjim raščlambama jamačno dobivati veći ili manji značaj.

Jedna od temeljnih značajka informacija jest da njihova primjena ne znači i njihovu iskoristivost. Za razliku od prostorno-fizičke isključivosti, informaciju mogu, dakle, istodobno rabiti brojni ljudi na različitim lokacijama i na osnovi nove tehnologije također asinkrono, dakle u različito vrijeme. Time se mijenjaju i odnosi među ljudima u prostoru i vremenu. Umjesto prijašnjih odnosa, igre s ništičnom svotom – nultom vrijednošću (koliko jedan dobije toliko drugi izgubi), s informacijom obje strane mogu steći probitak; jedna *eo ipso* ne isključuje drugu.

Ovdje, dakle, otkrivam dosad nepoznan zajednički nazivnik za razumijevanje i usmjerivanje društveno-prostornih promjena na mikro- i makro-društvenoj razini. Tako nastojim nadvladati ono što je bilo svojstveno raščlambi »informacijskog društva« u zadnja dva desetljeća; to je, na jednoj strani, veoma obećavajuća oznaka u naslovima (knjižnih) djela, a istodobno veoma fragmentarno i samovoljno uključivanje pojedinačnih sadržajnih pitanja.²⁸ Model igre s ništičnim zbrojem – u smislu: koliko jedan dobije toliko drugi izgubi – znatno je pojasnio konflikte u geografskom prostoru; sada pak načelno postaje neuporabljiv u području informacija, odnosno odnosima u virtualnom prostoru. Sada na prvo mjesto stupa logika informacijskog društva u kojem se tokovi informacija *preljevaju preko grani-*

²⁸ Tek zadnjih godina postaju analize tzv. informacijskog društva sadržajnije; slično vrijedi i za razmatranja globalizacije. Ono što nam je prvenstveno potrebno pak je, naravno, približavanje i neprekidna interakcija općih spoznaja i konkretnoga iskustva.

ca negdašnjih međusobno isključujućih kategorija, što su ih u kontekstu industrijskoga društva činili rad, stan, grad, selo, centar, periferija i dr.

Mada je stvarnost složenija, ipak se informacijska sfera pojavljuje isprepletena s fizičkim dimenzijama prostora, za koje pak vrijedi da se međusobna isključivost i kompetitivnost zaoštava s povećanjem broja ljudi na istome prostoru. Zamršenost zadatke je u tome što stvaran odnos *ne možemo* reducirati i *pojašnjavati samo jednim modelom*, pošto su istodobno na djelu obje »logike«. Nije riječ samo o tome što bi jednu nadomjestila druga, jer nam primjerice zaoštavanje ekoloških pitanja u fizičkoj okolini postavlja sve snažnije zahtjev za uvažavanje »granica rasta« a time i granica slobode u djelovanju pojedinaca.

U analizi odnosa fizičkoga i virtualnog prostora u pitanju su ponajprije dvije jednostranosti.

Jedni se ograničuju samo na fizički prostor i prostorno-fizičke strukture građena okružja, kako u Sloveniji, tako u svijetu (na to, naprimjer, upozoruju i autori koji sami djeluju na tim područjima u Njemačkoj, Nizozemskoj, Engleskoj i dr.). No, time se zanemaruje brojne utjecaje informatizacije, što znači da se, na kraju krajeva, smanjuje vjerojatnost ozbiljenja, implementacije takvih projekata. Zastajanje u granicama fizičkoga svijeta, odnosno okoline znači da se prednost daje građenoj okolini i pojedinačnim objektima i na njih ograničuje pozornost, a ne uzima se u obzir informacijske tijekove i mreže s njihovim posljedicama, što ih opažamo i prepoznavamo *sa zakašnjenjem*. Tako dolazi još jednom do obrnute uloge kako planiranje nije nekakva prethodnica stvarnih promjena, nego ih slijedi s većim ili manjim zaostajanjem.²⁹

Druga se, pak, jednostranost ogleda u tome što se pojedine društvenoznanstvene discipline i strukovna područja već *a priori* ograničuju samo na informacijsko-komunikacijsku sferu. Riječ je o onim sociolozijskim, filozofijskim, komunikologijskim i kulturolozijskim raščlambama što često ne nadu doticaj s fizičkom zbiljom. Time gube mogućnost zahvata i tumačenja temeljnog razilaženja između neizmjernoga virtualnog prostora i granica rasta, što se zaoštavaju sa sve većim nedostatkom fizičkoga prostora (prostora kao kontejnera). Ograničimo li se samo na informacijsko područje, još je moguće protumačiti tzv. ukidanje udaljenosti

²⁹ Stanovit prodor je načinila skupina mladih arhitekata i prostornih planera, koji su se – svjesni velikih promjena što ih donosi raširena uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije – u međunarodnom mjerilu kritički sukobili s današnjim odnosima i načinima stručnog djelovanja. Ustanovili su svoju transnacionalnu mrežu imenovanu *Temporary Autonomous Network – TAN* i na četiri susreta (od 1997. do 2000.) izložili brojna potrebna sadržajna preusmjerenja. Neke opće, sociolozijske i druge koncepte, poput prostorne pokretljivosti, mreže ili pak metafore »od prostora mjesta k prostoru tokova«, konkretizirali su i približili zadacima prostornog planiranja. Na svjetskom Kongresu arhitekata 2002. godine u Ljubljani – predmetom razmatranja bila je stambena tematika – samo su se malobrojni, pa i oni iznimno bavili promjenama što ih donosi informatizacija.

(*death of distance*), ali istodobno ne možemo objasniti i nesklad između toga i sve veće važnosti (gubljenja) prostora kao »kontejnera«.

U pitanju je zamršeniji odnos. To nam pokazuje naredna konkretizacija:

1. Tek nakon što prevladamo obje rečene jednostranosti možemo objasniti odnos fizičkoga i virtualnog. I tu je najprije bilo postrijedi pojednostavnjeno očekivanje kako će, primjerice, virtualno naprosto postati nadomjestak fizičkome odnosno geografskom. I to premda dosadašnja istraživanja jasno pokazuju da virtualan prostor nije jednostavna preslika geografskoga prostora. U virtualnom je prostoru izraženija *čovjekova volja* i *djelovanje* različitih skupina i pojedinaца, njihova različita osposobljenost i spremnost, njihova društvena moć i financijska sredstva itd. Riječ je o veoma diferenciranom (samo)predstavljanju na Internetu, bili to pojedinci, mjesne zajednice, hoteli, projektantski uredi, turistička društva i drugi.

Iako je još štošta spornoga, dosadašnja su istraživanja, dakle, pokazala kako u odnosu fizičkoga i virtualnoga jednostavno nije riječ o alternativni. To vidimo u sljedećem: računalno posredovane komunikacije sigurno smanjuju broj putovanja od kuće na radno mjesto. No, pritom ih ne nadomješćuju, nego se radi njih povećava spremnost radnika na daljinu (teleradnika) da – kada se već ipak voze na radno mjesto – odlaze u prilično udaljena mjesta. To čak može osnažiti težnje za još raspršenije naseljavanje s negativnim ekološkim posljedicama. Na drugoj pak strani, ima ugodne posljedice s motrišta obitelji, jer primjerice supružnicima s dvojom profesionalnom karijerom omogućuje zapošljavanje u različitim gradovima i istodobno zajedničko življenje (više u Mlinar, 2003.).

2. Drugo se svojstveno pitanje o nadomještanju fizičkoga virtualnim povezuje s druženjem odnosno društvenošću onih koji se više uključuju u računalno posredovane sadržaje virtualnog prostora. Američki istraživači iznose o tome veoma različite i posve oprečne tvrdnje. Jedni tvrde kako je angažiranje u virtualnom prostoru zapravo poticaj za druženje i uopće za sudjelovanje odnosno participaciju u javnom životu lokalne zajednice u geografskom prostoru. Drugi, naprimjer Norman Nike (1999.), dotle otkrivaju kako veću uključenost u virtualan prostor prati manja angažiranost i ograničenije druženje u fizičkomu, geografskom prostoru.
3. Sudjelovanje na savjetovanjima, kongresima itd.: intenzivnije računalno posredovane komunikacije nisu nadomjestile putovanja i okupljanja različitih stručnjaka na državnoj i međunarodnoj razini. Gospodarstvo je spremno financirati takvo sudjelovanje, što na svoj način potvrđuje značaj *prisutnosti* i *neposrednih osobnih kontakata* među sudionicima, poglavito u raspravama o složenijima sadržajnim pitanjima.
4. Putnički promet i komunikacije: raspoloživi podaci za Francusku pokazuju kako jačanje komunikacija nije smanjilo putnički promet, nego se razvija uporedo s njegovim daljnjim rastom (više o tome u Graham, Marvin, 1997.).

Kako upozoruje Mitchell (1995.), stvari se jamačno sve više sele u virtualan (kibernetički) prostor – primjerice natjecateljske igre s igrališta sele na zaslone računala. Unatoč tome, brojni su istraživači uvjereni da virtualni načini neće istisnuti, nego jedino dopunjavati fizičke. Ključno je, prema tome, *dopunjavanje*, komplementarnost. Sve to govori da fizički kontakti još nisu suvišni te da geografija još nije nepotrebna. Ipak telekomunikacijski prijenos podataka može nadomjestiti fizičke susrete kada su posrijedi manje zahtjevni poslovi, što zamjećujemo i u bankarskom poslovanju. Pritom je znakovito da se smanjuje broj posjeta bankarskim podružnicama u svezi s jednostavnijim poslovima, a povećava uloga savjetodavne djelatnosti u rješavanju zamršenijih financijskih radnja.

2.3. Globalno komuniciranje i lokalna (ne)angažiranost / identifikacija

Intenziviranje informacijskih tijekova ne utječe samo na prostornu (ne)pokretljivost ljudi, nego samostalno i zajedno utječe na njihovu privrženost te angažiranost u pojedinim teritorijalnim zajednicama. Ni tu nije riječ o jednostavnoj alternativi. Više informacija iz »širega svijeta« ne znači jednostavno (razmjerno tome) manju identifikaciju s užom teritorijalnom zajednicom. Neka su istraživanja utjecaja televizije i Interneta, barem posredno – u motrištu lokalne (ne)angažiranosti – pojasnila i pitanja poistovjećivanja stanovnika s mjestom odnosno lokalnom zajednicom. Najprije su televiziju okrivljavali da prouzročuje pasivizaciju i povlačenje iz javnoga života u izoliranost doma/stana. Produbljenija, pak, istraživanja posljedica televizije i pogotovo uporabe Interneta upravo nam sada, u zadnje dvije godine daju diferenciraniju sliku zbiljskih posljedica. Za *ekstremnu kategoriju* TV-gledatelja i korisnika Interneta, koji provode većinu svojega vremena fizički prikovani uz mjesto dostupnosti tih medija, vrijedi da se stvarno manje uključuju i posvećuju zajedničkim stvarima javnoga društvenog života. TV i Internet ih izoliraju iz zajednice i navode na komunikaciju s geografski i društveno udaljenim skupinama. Oni naprosto više nemaju vremena za angažiranje u javnome životu (vidi također Shah et al., 2002.).³⁰

Nasuprot ovoj ekstremnoj kategoriji, osobito je Barry Wellman sa suradnicima (2001.: 450) ta pitanja razjasnio u vezi s uporabom Interneta. Utvrdili su da uporaba Interneta može biti:

1. polazištem za *izoliranu aktivnost*, koja ljudima zaprečuje angažiranje u lokalnoj zajednici, ili pak

³⁰ Kraut i dr. (2001.) u njihovu drugom istraživanju ustanovili su da je intenzivnija uporaba Interneta povezana s pretežitom pozitivnim posljedicama u promatranim zavisnim varijablama kojima su mjerili društvenu angažiranost i psihičko blagostanje – lokalnom i širom međusobnom povezanošću, aktivnošću u lokalnoj zajednici, povjerenjem u ljude i dr. Na drugoj strani, takva je uporaba također bila povezana s jačim stresom, slabijim poznavanjem lokalnih zbivanja i manjom željom ostati na lokalnom području.

2. polazištem što je komplementarno i u cjelini vodi k *off-line* angažiranosti u zajednici.

Televizijski prijenosi igara uživo, što su utvrdili Baimbridge, Cameron i Dawson (1995.) negativno utječu na neposrednu, fizičku prisutnost odnosno nazočnost. I Fizel i Bennett (1989.) su našli da je, u cjelini, povećavanje televizijskih prijenosa sportskih igara smanjilo posjećivanje samih priredba. Neki su drugi autori, doduše, upozorili kako više televizijskih prijenosa također potiče nazočnost na stadionima (*gated attendance*). Tako je ostalo otvoreno pitanje koliko i u kakvom su smislu TV-prijenosi nadomjestili i/ili dopunili nazočenje sportskim priredbama i prostornu pokretljivost u svezi s tim.³¹ A sve je to neposredno ili posredno povezano s brojnim aktualnim lokacijskim pitanjima i rješavanjem današnje krize (jezgra) gradova općenito.

Time pak (novi) mediji općenito proširuju prostor mogućega uključivanja stanovnika preko lokalnih i nacionalnih granica, sve više u kontekstu različitih mreža i ne na kraju u »dijasporijskim zajednicama« što nisu više zajednice u tradicionalnom sociološkom smislu – *Gemeinschaft*, nego su osebujan obrazac globalnih mreža. Djelovanje posredstvom Interneta vodi k širenju svjetske povezanosti, a istodobno i lokalne, tako da se jedna i druga međusobno sve više prepleću.

Širenje računalno posredovanih komunikacija vodi privatizaciji lokalne zajednice. U zapadnom svijetu je u 20. stoljeću došlo do znakovitog uzmaka iz negdašnjih polujavnih, dostupnih sredina kao što su kavane, parkovi i gostionice u unutarnje prostore odvojenih kuća. Ljudi provode *manje vremena na javnim mjestima*, gdje bi ih možda susreli prijatelji u šetnji i predstavili drugim prijateljima. Čak i Francuzi manje odlaze u kavane nego prije (Economist, 1995.).

Ono što sve, prema tome, stanovnici doživljavaju u nas kao nekakvu krizu vlastitoga grada, a napose javne gradske sfere, stvarno čini širu, ako već ne i svjetsku pojavu i trend. Doduše novi oblici elektroničkoga komuniciranja istodobno olakšavaju uspostavljanje različitih kontakata i prelaženje od jednih drugima. Iako, dakle, Internet odvlači ljude iz javnih prostora, on ipak istodobno omogućuje veću povezanost ljudi u užemu i širem prostoru.

2.4. U domu i/ili svugdje?

Kada tvrdimo kako se sve više različitih poslova odnosno funkcija prenosi u dom (kuću, stan), svejedno bila riječ o radu na daljinu u kući, učenju, izobrazbi na daljinu ili o telemedicini i dr., bilo bi pogrešno navoditi samo perspektivu što je neki autori – primjerice znani futurolog Alvin Toffler – nazivaju *domocentričnošću*. Upravo nas širenje uporabe mobilnoga telefona više nego išta upozoruje kako nije riječ jednostavno o jačanju doma na određenoj fiksnoj lokaciji, nego da se istodobno povećavaju mogućnosti i ozbiljuje praksa sve većega raspršivanja, pa ljudi svoj život proživljavaju na sve brojnijim lokacijama, uzme li se pritom u ob-

zir samo stanovanje ili različite aktivnosti, ili se to odnosi na rad i/ili slobodno vrijeme. Tako se briše kruta podjela na prostore za rad i prostore za provođenje slobodnoga vremena. Time što ostavlja telefon uključen ili isključen, korisnik svojevrijedno pomiče granice između jednoga i drugoga.

Osim domocentričnosti, istodobno valja uvažavati i težnju za posvudašnjašću, ubikviteto. Tu se pojavljuje veliko šarenilo različitih životnih situacija na ulici, gradskome trgu, na plaži, pri vožnji biciklom, putovanju itd. Istodobno s težnjom da se ima sve u domu, zamjećuje se, dakle, *posvudašnjost* što je novi načini komuniciranja omogućuju i pospješuju. Pritom ostavljam otvorenim pitanje znači li to slabljenje doma ili u prvome redu njegovu deteritorijalizaciju, nekakvo proširenje. U kontekstu globalizacije moglo bi se postaviti pitanje: sudara li se domocentričnost istodobno s težnjom bezdomstva i bezmjesnosti (*placelessness, brez-krajevnost*)? Usporedo s težnjom kako bismo imali sve u domu, postoji težnja da se dom i domaća sredina sve više proširuju i tendiraju uključivanju u cijeli svijet. Umjesto negdašnje podjele na dom i svijet, približujemo se, dakle, nekakvom *podomačenju svijeta* u cjelini. Drugo bi, pak, tumačenje bilo da je na djelu duhovni gubitak doma, tako što istodobno s težnjom domocentričnosti postoji i težnja (duhovnom) bezdomstvu.

Zajednički nazivnik vidim prije svega u sljedećem: jača li čovjekova moć da – u kontekstu sve zamršenijeg društva – *organizira življenje po svome* i sve manje izražava prethodne datosti svoje okoline, kako u prostoru tako i u vremenu. Svaki pojedinac postaje nekakvo *informacijsko središte*. Zbivaju se dramatične promjene kakve dinamiziraju življenje ljudi i povećavaju njegovu šarolikost. Na osnovi informacijske i komunikacijske tehnologije, nastaje, dakle, *novi red svagdašnjega življenja*.

Literatura i izvori

1. Adams, P. C. (1997.): Cyberspace and Virtual Places. – *Geographical Review*, 87 (1997) 2: 155-170.
2. Albrow, M. (1996.): Global Age: State and Society Beyond Modernity. – Cambridge: Polity Press.
3. Albrow, M.; King, E. (eds.) (1990.): Globalization, Knowledge and Society. – London: Sage.
4. Anderson, Richard E.; Appleyard, D. (1987.): Toward an Urban Design Manifesto. – *Journal of the American Planning Association*, 53 (1987) 1: 112-120.
5. Archibugi, F. (1998.): Planning Theory: Reconstruction or Requiem for Planning? – Rome: Planning Studies Centre.
6. Balaban, J.; Bizajl, T.; Požeš, Mirjam et al. (1999.): Razvojni projekt Koper 2020. – Koper: Mestna občina.
7. Bambridge, M.; Cameron, S.; Dawson, P. (1996.): Satellite Television and the Demand for Football: A Whole New Ball Game? – *Scottish Journal of Political Economy*, 43 (1996) 3: 317-333.

8. Barbič, Ana (1990.): Kmetov vsakdan. – Ljubljana: Cankarjeva založba.
9. Barbič, Ana (ur.) (1991.): Prihodnost slovenskega podeželja. – Novo mesto: Dolenjska založba.
10. Blalock, Hubert (1984.): The Basic Dilemmas in the Social Sciences. – London: Sage.
11. Blau, Judith R. (1991.): The Context and Content of Collaboration. Architecture and Sociology. – *Journal of Architectural Education*, November 1991, pp. 36-40.
12. Broady, M. (1968.): Planning for People. – London: NCSS/Bedford Square Press.
13. Brodin, B. C.; Zeisel, J. (1968.): Mass Housing: Social Research and Design. – *Forum*, July/August 1968, pp. 66-71.
14. Budthimedhee, K.; Jinghuan, L.; Varkki, G. R. (2002.): Planning: A Snapshot of the Literature on Using the World Wide Web in Urban Planning. – *Journal of Planning and Literature*, 17 (2002) 2: 227-246.
15. Bugini, V.; Smith, R. (2002.): Combining Architecture and Sociological Research Methods. – *Connections*, July 2002, pp. 1-2.
16. Businaro, U. L. (1994.): Technology and the Future of Cities: Responding to the Urban Malaise – An Agenda for the European Union R&D. <http://users.libero.it/ulbusi/pdfeng/94ocittafi.PDF> (9. 9. 2004.)
17. Buttner, A. (1971.): Sociology and Planning. – *Town Planning Review*, 42 (1971) 2: 145-180.
18. Castells, Manuel (1972.): La question urbaine. – Paris: F. Maspero.
19. Castells, Manuel (1996.): The Rise of the Network Society. – Oxford, Cambridge: Blackwell.
20. Cerar, Marjan (1975.): Nedovoljene gradnje in prostorsko planiranje. Magistrsko delo. – Ljubljana: Univerza v Ljubljani. IPŠPUP.
21. Deu, Živa (2001.): Stavbarstvo slovenskega podeželja: značilno oblikovanje stanovanjskih hiš. – Ljubljana: Kmečki glas.
22. Drewe, P. (2000.): Physical and Virtual Space: How to Deal with Their Interaction? – *The Journal of Design Research*, Issue 2001/1.
23. European Council of Town Planners (1998.): New Charter of Athens 1998: European Council of Town Planners' Principles for Planning Cities. – Copenhagen: The Danish Town Planning Institute.
24. Festinger, L.; Schachter, S.; Back, K. W. (1950.): Social Pressures in Informal Groups: A Study of Human Factors in Housing. – New York: Harper.
25. Fizel, J. L.; Bennett, R. W. (1989.): The Impact of College Football Telecasts on College Football Attendance. – *Social Science Quarterly*, 70 (1989) 4: 980-988.
26. Forbes, J. (1973.): Studies in Social Science and Planning. – New York: John Wiley and Sons (Chapter 5: Sociology and Planning, pp. 101-128)
27. Gantar, Pavel (ur.) (1979.): Prispevki k materialistični teoriji mesta in urbanega. – *Časopis za kritiko znanosti*, Ljubljana, 7 (1979) 33/34 (tematska številka).
28. Gantar, Pavel (1982.): Problemi uporabe socioloških spoznanj v procesu prostorskega (urbanističnega in regionalnega) planiranja. – Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije.
29. Gantar, Pavel (1993.): Sociološka kritika teorij planiranja. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
30. Gibbins, J. R.; Reimer, B. (1999.): The Politics of Postmodernity: An Introduction to Contemporary Politics and Culture. – London: Sage.
31. Giddens, Anthony (1979.): Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis. – London: Macmillan Press.
32. Graham, S.; Marvin, S. (1997.): Telecommunications and the City-Electronic Spaces. Urban Places. – New York: Routledge.

33. Gutman, R. (1975.): Architecture and Sociology. – *The American Sociologist*, (1975) 10: 219-228.
34. Hägerstrand, T. (1985.): Time-Geography: Focus on the Corporeality of Man, Society, and Environment. The Science and Praxis of Complexity. – The United Nations University, pp. 193-216.
35. Hočevar, Marjan (2000.): Novi urbani trendi: prizorišča v mestih – omrežja med mesti. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
36. Jacobs, A.; Appleyard, D. (1987.): Toward an Urban Design Manifesto. – *American Planning Association Journal*, 53(1987) 1: 115.
37. Jakhel, R. (1979.): Iluzija in resničnost urbanih središč: prispevek k kritiki urbanistične ideologije. – Ljubljana: Cankarjeva založba.
38. Jernejc, M. (1974.): Kompleksno pojmovanje okolja človekovega prebivanja in dela – stanovanjsko okolje. – Ljubljana: Urbanistični inštitut.
39. Kos, Drago (ur.) (2002.): Praktična sociologija za načrtovalce mest. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
40. Kos, Drago (2003.): Postmoderno prostorsko planiranje? – Teorija in praksa, Ljubljana, 40 (2003) 4: 647-657.
41. Kraut, R.; Lundmark, V. et al. (1998.): Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well-being? – *American Psychologist*, 53 (1998) 9: 1017-1031.
42. Makarovič, Jan (1995.): Logika množic, omrežij in sistemov. – V: Zdravko Mlinar (ur.): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, str. 23-60.
43. Malinarič, T. (1974.): Integracija vasi v širšo družbo: komunikacijska izpostavljenost, prevzemanje inovacij in sociometrijska struktura vaše skupnosti – primer Vojskega. Diplomaska naloga. – Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
44. Markusen, A. (2002.): Two Frontiers for Regional Science: Regional Policy and Interdisciplinary Reach. – *Papers in Regional Science*, (2002) 81: 279-290.
45. Merton, Robert (1936.): The Unanticipated Consequences of Social Action. – *American Sociological Review*, 1 (december 1936): 894-904.
46. Mirowski, W.; Mlinar, Zdravko (eds.) (1984.): Urban Social Processes in Poland and Yugoslavia: Theoretical and Methodological Issues. – Warszawa: Polish Academy of Sciences Institute of Philosophy and Sociology.
47. Mitchell, W. J. (1995.): City of Bits: Space, Place and the Infobahn. – Cambridge: MIT Press.
48. Mlinar, Zdravko (1964.): Prostorska oddaljenost in družbeni stiki med stanovalci. – *Urbanizem*, Ljubljana, 2(1964) 3/4: 150-153.
49. Mlinar, Zdravko (1971.): Uvod v ruralno sociologijo. – Maribor: Višja agronomska šola.
50. Mlinar, Zdravko (1974.): Sociologija lokalnih skupnosti. – Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
51. Mlinar, Zdravko (1978.a). The Unity of Opposites in Urban Planning. – *International Journal of Urban Regional Research*, 2 (1978) 2: 287-302.
52. Mlinar, Zdravko (1978.b): Urbanistični kriteriji za urejanje stanovanjskih območij. Zv. 01, Sociološki pristopi. – Ljubljana: Urbanistični inštitut SR Slovenije.
53. Mlinar, Zdravko (1979.): Urbanizam i sociologija. – Beograd: Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
54. Mlinar, Zdravko (ur.) (1981.): Usmerjanje družbenega razvoja. – Ljubljana: Univerzum.
55. Mlinar, Zdravko (1983.a): Humanizacija mesta. – Maribor: Obzorja – (Sociološka in politološka knjižnica, 15).

56. Mlinar, Zdravko (1983.b): Teoretski i metodološki trendovi u sociološkom istraživanju (prostorno) društvenih struktura i procesa razvoja: 1. deo. – *Sociologija*, Beograd, 25 (1983) 1: 21-37.
57. Mlinar, Zdravko (1986.): Protislovja družbenega razvoja: osamosvajanje in podružbljanje. – Ljubljana: Delavska enotnost.
58. Mlinar, Zdravko (1987.): Od naključnosti k zakonitosti. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 24 (1987) 10/11: 1415-1418.
59. Mlinar, Zdravko (1989.): Informacijska tehnologija in prostorsko-družbeni razvoj. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 26 (1989) 5: 525-540.
60. Mlinar, Zdravko (1990.a): Od prostora krajev k prostoru tokov: prestrukturiranje ali razkroj teritorialno-družbene organizacije? – *Družboslovne razprave*, Ljubljana, 7 (10): 15-44.
61. Mlinar, Zdravko (1990.b): Prostor in sociologija. – *Družboslovne razprave*, Ljubljana, 7 (1990) 10: 3-12.
62. Mlinar, Zdravko (ur.) (1990.c): Razvojni tokovi in družbeno-prostorsko prestrukturiranje (tematska številka). – *Družboslovne razprave*, Ljubljana, 7 (1990) 10.
63. Mlinar, Zdravko (ur.) (1992.): Globalization and Territorial Identities. – Aldershot: Avebury.
64. Mlinar, Zdravko (1994.): Individuacija in globalizacija v prostoru. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
65. Mlinar, Zdravko (ur.) (1995.a): Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
66. Mlinar, Zdravko (1995.b): Trendi in problemi družbenoprostorskih sprememb. – V: Veljko Rus (ur.): *Slovenija po letu 1995: razmišljanja o prihodnosti*. – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, str. 67-85.
67. Mlinar, Zdravko (1997.): Globalizacija kot izziv za sociološko raziskovanje. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 34 (1997) 4: 575-595.
68. Mlinar, Zdravko (2001.): Krepitev in slabitev moči lokalnih akterjev ter nastajanje in izginjanje lokalnih posebnosti v procesu globalizacije. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 38 (2001) 5: 765-785.
69. Mlinar, Zdravko (2003.): Od trpnega sprejemanja krajevnih danosti k dejavnemu vstopanju v svet. – *Žirovski občasnik*, 21 (2003) 33: 65-140. Intervju ob 70-letnici (sprasheval urednik Miha Naglič).
70. Mlinar, Zdravko (2003.): Teledelo in prostorsko-časovna organizacija bivalnega okolja. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 41 (2003) 6: 1012-1039.
71. Mlinar, Zdravko (ur.) (2004.a): Demokratizacija, profesionalizacija in odpiranje v svet (jubilejna številka ob 40. obletnici Teorije in prakse). – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 41 (2004) 1.
72. Mlinar, Zdravko (2004.b): Iz preteklosti za prihodnost v družbi in družboslovju. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, Ob štirideseti obletnici revije, 41 (2004) 1: 9-6.
73. Mlinar, Zdravko: Bivalno okolje v globalni informacijski dobi (na Koprskem in v svetu). – Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (v pripravi).
74. Mlinar, Zdravko; Kavčič, Bogdan et al. (1965.): Ljudje v novem mestu: Velenje 1964/65. I., II. del. – Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.
75. Mušič, Vladimir Braco (1990.a): Interdisciplinarni izobraževalni program (prostorsko planiranje, urbanistično načrtovanje). Program 1990, Izhodišča za medfakultetni program: letno poročilo. – Ljubljana: Urbanistični inštitut.
76. Mušič, Vladimir Braco (1990.b): Pet strategij proti nedovoljenim posegom v prostor. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 30 (1990) 5/6: 444-452.

77. Mušič, Vladimir Braco (2004.): Mesto in urbanizem med teorijo in prakso. – *Teorija in praksa*, Ljubljana, 41 (2004) 1: 309-331.
78. Nie, Norman (2001.): Sociability, Interpersonal Relations, and the Internet. – *American Behavioral Scientist*, 45 (2001) 3: 420-435.
79. Nie, Norman; Erbring L. (2000.): Internet and Society: A Preliminary Report. – Stanford Institute for the Quantitative Study of Society, Stanford University
80. Pogačnik, Andrej J. (ur.) (1998.): 25 let IPŠPUP-a. – Univerza v Ljubljani. *Objave*, 5/1998.
81. Pogačnik, Andrej (1999.): Urbanistično planiranje: univerzitetni učbenik. – Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo.
82. Pons, V.; Ray, F. (eds.) (1983.): Urban Social Research: Problems and Prospects. – London: Routledge and Kegan Paul, Sociological Review Monograph 50.
83. Potokar, Robert (2001.): Načrtovanje gradnje in opreme knjižnic. – V: Silvija Novljan, Robert Potokar in Rajko Slokar: *Načrtovanje gradnje in opreme knjižnic*. – Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
84. Premzl, Vilibald (1989.): Konfliktnost družbenih ciljev v planiranju prostorskega razvoja. Doktorska disertacija. – Ljubljana: Univerza v Ljubljani, IPŠPUP.
85. Prosen, Anton (1998.): Spomini na mladost ob petindvajsetletnici študija IPŠPUP. – Univerza v Ljubljani, *Objave*, 5/1998: 30-31.
86. Puglisi, L. P. (1999.): Hyper Architecture: Spaces in the Electronic Age. – Basel: Birkhäuser.
87. Pusić, Eugen (2003.): Globalne upravne mreže. – *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 487, Knjiga XLI, Društvene znanosti, Zagreb.
88. +RAMTV (2002.): Negotiate My Boundary (mass-customisation and responsive environments). – London: Architectural Association.
89. Reade, E. J. (1983.): Town Planning and Sociology. – In: V. Pons and F. Ray (eds.): *Urban Social Research: Problems and Prospects*. – London: Routledge and Kegan Paul, Sociological Review Monograph 50, pp. 146-170.
90. Rotar, D. B. (1981.): Pomeni prostora: ideologije v urbanizmu in arhitekturi. – Ljubljana: Delavska enotnost.
91. Rotar, D. B. (1985.): Risarji, učenjaki. – Ljubljana: Delavska enotnost.
92. Sedlar, Šaša (1998.): Nekaj misli iz njegovih zapiskov. – Univerza v Ljubljani, *Objave*, 5/1998: 17.
93. Seferagić, Dušica; Musič, Vladimir Braco (1987.): Kamo ide naš urbanizam? – *Naše teme*, Zagreb, 31 (1987) 1/3: 40-54.
94. Shah, D. V. et al. (2002.): Communication, Context, and Community: An exploration of print broadcast, and internet influences. – *Communication Research*, 28 (2002) 4: 464-506.
95. Sodelovanje in vloga humanističnih ved: posvetovanje (1969.). – *Antropos*, Ljubljana, 1 (1969) 1/2.
96. Strassoldo, Raimondo (1990.): Lokalna pripadnost in globalna uvrstitev. – *Družboslovne rasprave*, Ljubljana, 7 (1990) 10: 64-76.
97. Šarec, Lučka (ur.) (1977.): Mestno stanovanjsko okolje. – Ljubljana: Urbanistični inštitut.
98. Tepina, M. (1996.): Prostor in čas urbanizma in Ljubljane urbane: ob stoletnici urbanizma. – Ljubljana: ČZP Enotnost.
99. Teune, Henry; Mlinar, Zdravko (1978.): The Developmental Logic of Social Systems. – Beverly Hills, Calif.: Sage Publications.
100. Trček, F. (2003.): Problem informacijske (ne)dostopnosti. – Ljubljana: Center za prostorsko sociologijo, Fakulteta za družbene vede.

101. Wallerstein, I. M. (2000.): Kako odpreti družbene vede: poročilo Gulbenkianove komisije o restrukturiranju družboslovja. – Ljubljana: Založba *cf.
102. Wellman, Barry and Gulla M. (1999.): »Net-Surfers Don't Ride Alone«: Virtual Communities as Communities. – In: Barry Wellman (ed.): Networks in the Global Village. – Boulder: Westview Press, pp. 331-366.
103. Wellman, Barry et al. (2001.): Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital? Social networks, participation, and community commitment. – *American Behavioral Scientist*, 45 (2001) 3: 436-455.
104. Wood, G. (2001.): Regional Geography. – In: Neil J. Smelser and Paul B. Baltes (eds.): International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. – Oxford: Elsevier.
105. Zeisel, J. (1975.): Social Science Frontiers: Sociology and Architectural Design. – New York: Rusell Sage Foundation.

Prijevod sa slovenskoga jezika: Antun Petak

Izvornik je objavljen pod naslovom:

- Mlinar, Zdravko (2004.): Prostorska sociologija in planiranje ob vstopanju v informacijsko družbo. – V: Andrej J. Pogačnik (ur.): *Prostorske znanosti za 21. stoletje: zbornik*. – Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo v Ljubljani, str. 63-79.

Zdravko Mlinar

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, Slovenija

Prostorska sociologija in planiranje v Sloveniji ob vstopanju v informacijsko družbo

Povzetek

Avtor se usredotoča na prostorsko-socialne vidike družbenih sprememb ter na možnosti njihovega (anticipativnega) spoznavanja in usmerjanja v kontekstu informatizacije in globalizacije. V izhodišču izpostavlja vprašanje, kako obvladovati vse večjo kompleksnost, s katero se soočajo in katero se različno odzivajo idiosinkratske in nomotetičke prostorske znanosti. Natančneje pa predstavi različne pristope in spoznanja, na podlagi katerih je zasnoval poenoteno obravnavo družbenega življenja na vseh ravneh teritorialne organizacije družbe kot skupno, subdisciplinarno področje – prostorsko sociologijo. Razlage o koncu velikih zgodb, ki bi pomenile tudi konec regularnosti, predvidljivosti in planiranja, sicer razume kot izraz vse večje kompleksnosti, ki pa jo je vendarle mogoče v veliki meri pojasnjevati z vidika dolgoročnih procesov individualizacije in globalizacije ter z »mejami rasti«, ki zadržujejo njuno nadaljnje uveljavljanje tako v lokalnem kot v svetovnem prostoru.

Tehnologija prehiteva miselnost i prakso planiranja: pojavlja se miselna ujetnost v »teritorialno past«. Pomen prostora z vidika dostopnosti (kot ovire, upora, distance) se zmanjšuje: hkrati pa prostora vse bolj prیمانjuje in se torej njegov pomen kot »kontejnerja« povečuje. V razliko od logike fizičnega prostora (grajenega okolja), v virtualnem prostoru ne velja več model igre z ničetno vsoto (zero sum game): raba ne pomeni tudi njene porabe in v tem smislu ne gre več za medsebojno izključnost med subjekti. Globalno komuniciranje (mobilnost) ne pomeni že samo po sebi negacije ožjih teritorialnih identitet: lahko je tudi izziv in osnova za njihovo izrazitejšo uveljavljanje. Domocentričnost se pojavlja hkrati s težnjo k vsepovsodnosti (ubikviteto), kar se značilno kaže v zvezi s teledelom na domu ter vlogo interneta in mobilnega telefona.

Zgoraj prikazane splošne ideje avtor ilustrativno navezuje na številne izkušnje iz prakse prostorskega in urbanističnega planiranja v Sloveniji in v svetu.

Ključne besede: prostorska sociologija, planiranje, kompleksnost, predvidljivost, tehnologija, informatizacija, virtualno, domocentrično, vsepovsodnost

Dostavljeno: 5. oktobra 2004.

Sprejeto: 10. novembra 2004.

Zdravko Mlinar

Slovenian Academy of Science and Arts, Ljubljana, Slovenia

Spatial Sociology and Planning in Slovenia in the Threshold of Information Society

Summary

The author focuses on the socio-spatial aspects of social changes and on the possibilities of their (anticipated) recognition and direction within the context of informatization and globalization. The basic question is how to deal with the growing complexity that has been encountered and differently responded to by the idiosyncratic and nomothetic social sciences. The author more concretely presents different approaches and findings, which provide a basis for a unified understanding of life in the society at all levels of territorial societal organization, considered as a common, interdisciplinary field – spatial sociology. Interpretations about the end of »grand narratives« that would mean the ending of the regularity, predictability and planning are understood as the result of the growing complexity, which can be largely explained by long-term processes of individualization and globalization and with the »limits to growth«, which hold-back their further continuation on the local and global level.

The technology has surpassed the mentality and planning practice: a mental capture into the »territorial trap« has been identified. The importance of space in terms of accessibility (as an obstacle, friction, distance) has reduced: simultaneously, deficiency in space has emerged and thus the importance of space as a »container« has set in. Contrary to the logic of the physical space (built environment), the zero sum game does not apply in the virtual space; when information is used it does not mean that it is consumed, and, accordingly, there – in principle – is no incompatibility between users. Global communication (mobility) does not by itself mean the negation of narrower territorial identities; it can also provide a challenge and the basis for their more marked assertion. Furthermore, home-centredness is taking place simultaneously to the ubiquity, which is typically shown as home-based telework and the roles of the internet and mobile phone.

The general ideas presented above are illustrated by numerous experiences in the field of spatial and urban planning in Slovenia and world-wide.

Key words: spatial sociology, planning, complexity, predictability, technology, informatization, virtual, home-centredness, ubiquity

Received on: 5th October 2004

Accepted on: 10th November 2004

Zdravko Mlinar

Académie Slovène des Sciences et des Arts, Ljubljana, Slovénie

La sociologie de l'espace et la planification en Slovénie au seuil de la société d'information

Résumé

L'auteur traite essentiellement les aspects socio-spatiaux des changements sociaux et les possibilités de leur discernement (anticipé) et leur orientation dans le contexte de l'informatisation et de la globalisation. La question essentielle est comment maîtriser la complexité croissante à laquelle sont confrontées et répondent différemment les sciences sociales idiosyncratiques et nomothétiques. L'auteur présente plus concrètement les différentes approches et les résultats sur lesquels il fonde l'analyse unifiée de la vie sociale à tous les niveaux de l'organisation territoriale de la société en tant que domaine commun, sub-disciplinaire – la sociologie de l'espace. Les interprétations de la fin des »grands récits«, qui signifieraient aussi la fin de la régularité, de la prévisibilité et de la planification, sont compréhensibles en tant que résultat d'une complexité de plus en plus grande qu'il est cependant possible d'expliquer par les processus à long terme de l'individualisation et de la globalisation et avec les »limites de la croissance« en continuation au niveau local et global de l'espace.

La technologie surpasse la mentalité et la pratique de la planification: un emprisonnement mental dans le »piège territorial« est identifié. L'importance de l'espace du point de vue de l'accessibilité (comme un obstacle, une friction, une distance) est réduite: simultanément l'espace manque de plus en plus et son importance en tant que »conteneur« augmente. Contrairement à la logique de l'espace physique (l'environnement construit), la somme de zéro (*zero sum game*) n'est plus valable dans l'espace virtuel: l'utilisation de l'information ne signifie pas qu'elle est consommée; par conséquent, en principe, il n'y a pas d'incompatibilité entre les usagers. La communication globale (mobilité) ne signifie plus en soi la négation d'identités territoriales plus étroites: ceci peut être aussi un défi et une base pour leur affirmation plus marquée. En outre, l'orientation vers la maison apparaît en même temps que la tendance à l'omniprésence, ce qui se reflète typiquement dans le télétravail à domicile et dans le rôle de l'internet et des téléphones mobiles.

Les idées générales présentées sont démontrées par de nombreuses expériences dans le domaine de la planification de l'espace et urbanistique en Slovénie et dans le monde.

Mots-clés: sociologie de l'espace, planification, complexité, prévisibilité, technologie, informatisation, virtuellement, orientation vers la maison, omniprésence.

Reçu: le 5 octobre 2004

Accepté: le 10 novembre 2004